

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ**

**Кваліфікаційна робота магістра
магістра**

на тему: **МОТИВАЦІЙНА СКЛАДОВА САМООСВІТИ МАЙБУТНІХ
ФАХІВЦІВ**

Виконав: студентка 2 курсу, групи 8.0531
спеціальності 053– Психологія
Мукомел Софія Євгеніївна
Керівник: д.психол.н., професор Шевченко Н.Ф.
Рецензент: к.психол.н., доц. Железнякова Ю.В.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра психології

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 053 – «Психологія»

Освітня програма Психологія

Спеціалізація – Психотерапія і консультування

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

« ____ » _____ 2022 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ (СТУДЕНТОВІ)

Мукомел Софії Євгеніївни

1. Тема роботи: Мотиваційна складова самоосвіти майбутніх фахівців
2. Керівник роботи Шевченко Наталя Федорівна, д. психол.н., професор, професор кафедри педагогіки та психології
затверджені наказом ЗНУ від «20» 07 2022 року № 884-с
2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: здійснити теоретичний аналіз проблеми самоосвіти у вітчизняній та зарубіжній науці; розглянути особливості розвитку особистості в студентському віці; визначити специфіку формування мотиваційної складової самоосвіти студентів; емпірично дослідити особливості мотиваційної складової самоосвіти в майбутніх фахівців
5. Перелік графічного матеріалу: 2 таблиць, 4 рисунка.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Шевченко Н.Ф., професор		
Розділ 1	Шевченко Н.Ф., професор		
Розділ 2	Шевченко Н.Ф., професор		
Висновки	Шевченко Н.Ф., професор		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень –березень 2022 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2022 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-червень 2022 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	липень-серпень 2022 р.	Виконано
5	Написання висновків	вересень 2022 р.	Виконано
6	Передзахист	листопад 2022 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2022 р.	Виконано

Студент _____ С.Є. Мукомел

Керівник роботи _____ Н.Ф. Шевченко

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.М. Грединарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 65 сторінок, 2 таблиці, 4 рисунка, 48 джерел, 12 з них іноземною мовою.

Об'єкт дослідження – самоосвіта майбутніх фахівців.

Предмет дослідження – мотиваційна складова самоосвіти майбутніх фахівців.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному вивченні особливостей мотиваційної складової самоосвіти майбутніх фахівців.

В основу дослідження було покладено припущення про те, що мотиваційна складова самоосвіти характеризується певною специфікою в студентів рівня вищої освіти «магістерський» (стійка мотивація на досягнення успіху, домінування мотиву оволодіння професією, високий ступінь самоактуалізації); здатність до самоосвіти зумовлює прагнення досягнення успіху, набуття знань, оволодіння професією та самоактуалізацію.

Методи дослідження: теоретичні: теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння й узагальнення даних досліджень; емпіричні: спостереження, тестування, анкетування.

Наукова новизна полягає у тому що: теоретично і емпірично досліджено особливості мотиваційної складової самоосвіти майбутніх фахівців магістерського рівня початкової і дошкільної освіти.

Галузь використання: заклади дошкільної освіти і початкової освіти; вищі заклади освіти.

МОТИВАЦІЯ ДО НАВЧАННЯ, САМООСВІТА,
САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ, СОЦІАЛІЗАЦІЯ, ОСВІТНЯ СКЛАДОВА,
ПРОФОРІЄНТОВАНІСТЬ.

SUMMARY

Mukomel S. Motivational component of self-education of future specialists

The qualification work consists of an introduction, two sections, conclusions, and a list of references. The total volume of work is 65 pages. The work is illustrated with 2 tables, 4 illustrations. The list of references consists of 48 items, 12 of which are in a foreign language.

The research was based on the assumption that the motivational component of self-education is characterized by a certain specificity in students of the "master's" level of higher. The ability of students to self-educate determines the desire to achieve success, acquire knowledge, master the profession and self-actualization.

The research object: self-education of future specialists.

The research subject: motivational component of self-education of future specialists.

The research goal is: to theoretically substantiate and empirically study the features of the motivational component of self-education of future specialists.

The research tasks are:

1. To make a theoretical analysis of the problem of self-education in domestic and foreign science.
2. To consider the peculiarities of personal development in student age.
3. To determine the specifics of the formation of the motivation component of students' self-education.
4. Empirically investigate the peculiarities of the motivation component of self-education in future specialists.

Part 1 "Theoretical foundations of the study of the motivation of self-education of future specialists" considers the philosophical and psychological and

pedagogical aspects of self-education; researches both self-education as a factor in the formation and development of the future specialist's personality and peculiarities of personal development in student age; studies the motivation of self-education as a condition for self-development of future specialists; considers how the motivation of educational activity is formed at the stages of preparation in the educational institution of self-education of students.

Part 2 "Empirical study of the motivation component of property specialists" proves the justification of the methods and the organization of the research; shows the peculiarities of the motivation component of self-education of future specialists; determines the motivation to achieve success and avoid failure; explains how the diagnosis of the motivation to study in a higher education institution, the assessment of the ability to self-education and self-development, and the identification of the degree of self-actualization of students are carried out. Summarized results of the study of the motivation component of self-education of future specialists are given in the conclusions.

Key words: motivation to study, self-education, self-actualization, socialization, educational component, professional orientation.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ САМООСВІТИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ.....	10
1.1. Філософські та психолого-педагогічні аспекти самоосвіти.....	10
1.2. Самоосвіта як чинник формування та розвитку особистості майбутнього фахівця.....	16
1.2.1. Особливості розвитку особистості в студентському віці.....	16
1.2.2. Мотивація самоосвіти як умова саморозвитку майбутніх фахівців.....	22
1.3. Формування мотивації навчальної діяльності на етапах підготовки у навчальному закладі.....	27
1.4. Особливості формування мотиваційної складової самоосвіти студентів.....	35
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ САМООСВІТИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ.....	42
2.1. Обґрунтування методик та організація дослідження.....	42
2.2. Особливості мотиваційної складової самоосвіти майбутніх фахівців.....	47
2.2.1. Вивчення мотивації досягнення успіху та уникнення невдачі.....	47
2.2.2. Діагностика мотивації навчання в закладі вищої освіти.....	49
2.2.3. Оцінка здатності до самоосвіти та саморозвитку.....	51
2.2.4. Виявлення ступеня самоактуалізації студентів.....	53
2.3. Узагальнені результати дослідження мотиваційної складової самоосвіти майбутніх фахівців.....	54
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	61

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах сьогодення освіта стає головним чинником розвитку особистості і суспільства. Уявлення про освіту змінюються в міру того, як в суспільстві починають визнавати факт необхідності освіти протягом усього життя. Розвиток суспільства на сучасному етапі зажадало перегляду стратегії освіти у вищій школі та зумовило розуміння освітнього процесу не тільки як зовнішньої по відношенню до студента діяльності, але і як процесу, результату діяльності самого студента. Замість колишнього поняття «освіта» складається нове поняття: «освіта особистості» як процес і результат власної відповідальності, невдач і заслуг.

Згідно з новою освітньою парадигмою, незалежно від спеціалізації і характеру роботи будь-який фахівець повинен володіти фундаментальними знаннями, професійними вміннями та навичками діяльності свого профілю, досвідом творчої та дослідницької діяльності з вирішення нових проблем, досвідом соціально-оціночної діяльності. Дві останні складові освіти формуються саме в процесі самоосвітньої діяльності студентів у процесі фахової підготовки.

Самоосвітня діяльність студента призначена не тільки для оволодіння знаннями з кожної дисципліни, але й для формування навичок самостійної роботи взагалі, в навчальній, науковій, професійній діяльності, здатності приймати на себе відповідальність, самостійно вирішити проблему, знаходити конструктивні рішення, виході з кризової ситуації тощо. Саме тому мотиваційна складова самоосвіти майбутніх фахівців розглядається як найважливіша складова їх пізнавальної навчальної діяльності, потужний резерв підвищення якості освіти, посилення ефективності навчально-виховного процесу.

Різні проблеми сучасного студентства висвітлено у працях вітчизняних дослідників. Зокрема, вивчались особливості розвитку автономії студентів (Л. Онуфрієва, Е. Івашкевич), психолінгвістичні особливості засвоєння студентами візуально-семантичного образу ієрогліфу при вивченні японської мови (Л. Долинська, Ю. Наумова, Н. Шевченко), вплив професійної орієнтації студентів різної статі на їх уявлення про щастя та життєвий успіх (О. Строяновська, Л. Долинська, Н. Шевченко, Н. Андріяшина, І. Мельник, Н. Цибуляк), характеристики використання студентами мережі Інтернет (Л. Онуфрієва, Н. Дідик, О. Чеканська).

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми самоосвіти показав, що переважна кількість досліджень присвячена питанням самоосвіти майбутніх вчителів. Науковцями вивчались: самоосвітня діяльність студентів мистецько-педагогічних спеціальностей (О. Сергеєнко) та майбутніх учителів початкової школи (А. Смолюк). Самоосвіта розглядається дослідниками в контексті безперервного процесу професійного вдосконалення (А. Беррі, Дж. Кітчен; Р. Сагітова).

В дослідженнях останніх років висвітлювались питання самоосвіти та саморозвитку студента в динаміці цивілізаційних процесів (Ю. Горбань), розробка технології змішаного навчання – Blended Learning (С. Генг, К. Лоу), взаємозв'язок між навичками самоосвіти студентів та тенденціями до навчання протягом усього життя (І. Теккол, М. Демірел), вивчення ефективності самостійного навчання (Дж. Тулліс, А. Бенджамін; М. Хілл, М. Пітерс та ін.).

Проаналізувавши низку робіт з проблеми самоосвіти молоді, студентів, вчителів, можна підсумувати, що попри зазначену авторами важливість самоосвіти для скерування особистісного розвитку та професійної підготовки майбутніх фахівців, її дослідження мають доволі фрагментарний характер, зокрема в аспекти мотиваційної складової самоосвіти.

Отже, соціальна значущість проблеми та її недостатнє вивчення зумовили вибір теми дослідження: «*Мотиваційна складова самоосвіти майбутніх фахівців*».

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному вивченні особливостей мотиваційної складової самоосвіти майбутніх фахівців.

Об'єкт дослідження – самоосвіта майбутніх фахівців.

Предмет дослідження – мотиваційна складова самоосвіти майбутніх фахівців.

В основу дослідження було покладено припущення про те, що мотиваційна складова самоосвіти характеризується певною специфікою в студентів рівня вищої освіти «магістерський» (стійка мотивація на досягнення успіху, домінування мотиву оволодіння професією, високий ступінь самоактуалізації); здатність до самоосвіти зумовлює прагнення досягнення успіху, набуття знань, оволодіння професією та самоактуалізацію.

Для досягнення поставленої мети та згідно з висунутим припущенням було визначено наступні завдання:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми самоосвіти у вітчизняній та зарубіжній науці.
2. Розглянути особливості розвитку особистості в студентському віці.
3. Визначити специфіку формування мотиваційної складової самоосвіти студентів.
4. Емпірично дослідити особливості мотиваційної складової самоосвіти в майбутніх фахівців.

Методи дослідження. *Теоретичні*: теоретико-методологічний аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми; систематизація та узагальнення наукової літератури з проблеми дослідження; *емпіричні*: «Методика вивчення мотивації успіху і остраху невдачі А. Реана, «Методика вивчення мотивації навчання у закладі вищої освіти» Т. Ільїної, «Тест оцінки здатності

до саморозвитку та самоосвіти» В. Андрєєва, «Опитувальник особистісної орієнтації» Е. Шострома – Personal Orientation Inventory (POI); *математико-статистичні методи* обробки експериментальних даних на базі пакету статистичних програм IBM SPSS-20 (описова статистика, кореляційний аналіз).

Експериментальна база дослідження. В дослідженні взяли участь 29 студентів заочного відділення рівня вищої освіти «Магістерський» спеціальності 012 – Дошкільна освіта та 013 – Початкова освіта.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягають у тому, що:

- *виявлено та досліджено* особливості мотиваційної складової самоосвіти майбутніх фахівців;

- *розширено, уточнено та доповнено* вивчення наступних особистісних якостей: самоактуалізація, мотивація досягнення успіху та остраху невдачі, мотивація навчання, здатність до самоосвіти та саморозвитку;

- *набуло подальшого розвитку* вивчення феномену самоосвіти, мотивів самоосвітньої діяльності студентів, а також доповнено чиники, що зумовлюють включення студентів до самоосвітньої діяльності.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 67 сторінки. Робота проілюстрована 2 таблицями, 4 рисунками. Бібліографічний список складається з 48 найменувань, 12 з яких іноземною мовою.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ САМООСВІТИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

1.1. Філософські та психолого-педагогічні аспекти самоосвіти

Самоосвіта – обов'язковий компонент сучасної освіти. Вона може розвиватися як супутнє навчання, розширюючи, доповнюючи, поглиблюючи досліджуваний в навчальному закладі матеріал; а може бути і автономною, включаючись в вивчення нових, не представлених в освітньому процесі навчального закладу курсів. Самоосвіта, збагачуючи вчення, знаходить в ньому підтримку, перевіряючи самостійно отримані знання, систематизує їх.

У філософії процес самоосвіти спирається на основні принципи теорії пізнання: від живого споглядання (спостереження одиничних фактів) до абстрактної, узагальненої мислення (індивідуальний етап пізнання) від абстракцій, теоретичних узагальнень до практики, до використання методів наукового пізнання (дедуктивний етап пізнання) [25].

У філософських працях Сократа, Демокріта, Платона, Аристотеля стверджується думка про те, що розвиток людини здійснюється якісно лише в процесі самостійного вдосконалення особистості, в процесі самопізнання. Зокрема, грецький філософ Сократ вперше висловив думку про необхідність спеціального керівництва пізнавальної активністю і самостійністю учнів в процесі навчання, до якої необхідно завчасно готуватися (готувати завдання і питання); розробив і випробував на своїх учнях власний метод навчання, який активізував пізнавальну самостійність учнів через ведення евристичної бесіди, побудованої на основі використання прийомів індукції. Сократ розглядав самостійність своїх учнів і як результат впливу педагога, і як правильно організоване навчання [12].

Отже, в отриманні освіти важливою є організація навчання, зокрема, самонавчання. Про визначальну роль педагога в засвоєнні знань учнями в процесі самостійної роботи йдеться і в трактатах давньоримського філософа М. Квінтіліана. Він пропонує формувати навички самостійного пізнання учнів, заохочувати їх до постановки питань вчителю, організовувати обмін думками, дискусії [15].

Завдання самоосвіти визначали і такі видатні педагоги і мислителі, як Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо. Завдання виховання, згідно з позицією Д. Локка, полягає не в тому, щоб довести учня до повного засвоєння всіх наук або навіть однією з них, а в тому, щоб надати розуму ту свободу, ті навички і ті звички, які б зробили його здатним вже в ході подальшого життя заволодіти областю знань. Він розробив низку рекомендацій щодо розвитку у суб'єктів навчання прагнення до самоосвіти. В першу чергу Д. Локк радив викладачам берегти і розвивати природну тягу дітей до знань. Педагог наголошував на важливості розуміння дитиною користі того, чому її вчать. Для досягнення визначеної мети Д. Локк пропонував використовувати гру як дидактичний засіб розвитку, наполягав на індивідуалізації навчального процесу з урахуванням віку, природних задатків і певних особливостей окремих учнів [12].

Великий захисник прав дитини на свободу інтелектуального розвитку Ж.Ж. Руссо вважав інтерес рушійною силою пізнання і понад усе цінував у людині розум всеосяжний не за знання, а за здатністю добувати їх. Науковець підпорядкував смакам учнів зміст навчання, послідовність засвоєння предметів, розділів, тем. Такий підхід знищує систематичність засвоєння матеріалу з певної дисципліни, стирає межі між ними [25].

З філософської точки зору, самоосвіта – це процес пізнання, результатом якого виступають нові знання. Людське суспільство, в філософському плані, володіє властивістю передачі і засвоєння досвіду поколінь, тобто соціального досвіду. Індивід в процесі самоосвіти є суб'єктом діяльності, реалізує свої потреби і при цьому набуває соціального досвіду в

результаті самостійної роботи над собою. Цей процес називається соціалізацією. У процесі соціалізації індивід стає особистістю і набуває необхідних для життя людей знання, вміння, навички [12]. Таким чином, процес самоосвіти особистості проходить через її соціалізацію.

У психологічній літературі самоосвіта розглядається як діяльність, пов'язана з самоорганізацією – здатністю особистості організувати себе і свою діяльність, тобто самостійно ставити мету і завдання діяльності, вибирати способи їх досягнення, визначати свою поведінку в часі, здійснювати самоконтроль, самоаналіз. Психологи підкреслюють, що мета може бути дана суб'єкту ззовні: у вигляді вимог, вказівок, або вироблятися їм самим. У першому випадку ефективність реалізації цілком залежить від її внутрішнього прийняття особистістю, коли запропонована мета збігається з його мотиваційної сферою. У самоосвітній діяльності діє другий варіант постановки мети, оскільки самоосвіта – це самоврядний процес пізнання [6, 22].

До структури соціальної самореалізації, на думку Е. Фромма, входять потреба в самоосвіті, потреба в самоствердженні, потреба в міжособистісному спілкуванні, зв'язках з людьми, уподобаннях, потреба в розвиненій самосвідомості, потреба в системі морально-ціннісних орієнтацій, в предметі наслідування. Потреба в самоосвіті, саморозвитку є екзистенціальна потреба, під якою він вважав психічний стан особистості, незмінним й вічним у своїй основі. Соціальні умови здатні вплинути тільки на способи задоволення потреби в самоосвіті та самореалізації: вона може реалізуватися в творчості, творенні і в руйнуванні, в любові, ненависті, або в злочині [35].

На думку Г. Олпорта, самоосвіта людини – це суб'єктивно значущий усвідомлюваний процес розкриття особистістю своїх можливостей і здібностей в діяльності і відносинах. Самоосвіта особистості, як необхідний процес розвитку, передбачає: творчий характер активності, відкритість

досвіду і його прийняття; ідентифікацію себе з іншими; різноманітне сприйняття суб'єктом різних чуттєво-заданих ситуацій та ін. [37].

В працях багатьох науковців [4, 14, 22, 39, 40] самоосвіта розглядається як продуктивний процес розвитку особистості, основу якої складають пізнавальні потреби. Вони викликають у людини необхідність постійної, цілеспрямованої самоосвіти, що не завершується після досягнення результату (мети самоосвіти), а продовжується кожного разу на новому витку продуктивної активності, формуючи нові мотиви, породжуючи нові проблеми і пошуки їх вирішення. Продуктивна активність є показником здатності людини до саморозвитку та самоосвіти, причому можливості саморозвитку особистості, що виступають як готовність до самоосвіти, виникають при досягненні досить високого рівня теоретичного розвитку і при наявності мотивації. Загальним показником можливості до саморозвитку та самоосвіти є постановка людиною питання і проблеми, що визначають необхідність пошуку, самостійного відкриття або придбання у формі самоосвітньої системи нових знань.

Найчастіше, самоосвіта розглядається як необхідна умова розвитку окремого учня і поступального розвитку громадянського суспільства в цілому. Прагнення до самоосвіти, самоствердження і самореалізації особистості формується шляхом досить тривалого цілеспрямованого виховного впливу на учнів [30]. Слід звернути увагу на дві відмінні риси самоосвіти: по-перше, глибоко особистісний характер (що веде до розгляду змісту, структури і процесу самоосвіти на рівні структури особистості); по-друге, цілеспрямованість і систематичність, що стає можливим лише в разі усвідомлення значущості процесу самоосвіти особистістю.

Педагоги-вчені також досліджували різні аспекти самоосвіти. Значний внесок у розвиток ідеї самоосвіти зробив вітчизняний педагог К. Ушинський. Він наголошував на необхідності робити більший акцент в процесі навчання на самостійній пізнавальній діяльності суб'єктів навчання. Від викладачів К. Ушинський вимагав, щоб «діти по можливості працювали самостійно, а

вчитель керував цим самостійною працею і давав для нього матеріал». Таким чином, на його думку, вчитель зможе в учня «розвинути бажання і здатність самостійно вчитися без вчителя, здобувати нові знання», адже «володіючи такою розумовою силою, яка дістає звідусіль корисну їжу, людина буде вчитися все життя» [33, 234]. Педагог сформулював принципи підготовки майбутнього фахівця, домінуючим в навчально-виховному процесі визначає принцип самостійності. Навчання, на його думку, обов'язково повинна мати самостійну роботу учнів над засвоєнням набутих знань. Професорам вищих навчальних закладів К. Ушинський радив ретельно здійснювати розроблення програми самостійної роботи із зазначенням списку посібників і рекомендацій. Він вважав, що такий підхід до справи змусить студентів серйозніше ставитися до навчання і сприятиме формуванню умінь і навичок самостійної роботи, і закликав заохочувати студентів до самостійного вивчення наукових праць, дослідження певних наукових питань [34].

Учні та послідовники К. Ушинського, Б. Грінченко, С. Миропольський, теж були прихильниками самоосвіти. С. Миропольський виступав за безперервність освіти і негативно ставився до намірів обмежити її елементарною грамотністю. Він відзначав потребу піднести розвиток пізнавальних сил і здібностей дитини до такого рівня, який забезпечив би їй успіх в подальшій самоосвітньої діяльності. Б. Грінченко значно глибше підійшов до визначення змісту освіти. На його думку, знання рідної мови, літератури, історії, фольклору, природи разом зі знаннями світової культури і науки це і є та основа, яка формує пізнавальну самостійність особистості. Він висловив думку про те, що не можна покладатися лише на школу в збагаченні знаннями, вона повинна створити можливості для подальшого саморозвитку. Складності і недоліки самоосвітньої діяльності проявляються при визначенні змісту та обсягу самостійної роботи, розгляді її як двостороннього процесу на рівні взаємодії «викладач – студент» [32].

Отже, педагогіка накопичила значний матеріал щодо підготовки та організації самоосвіти особистості, але, треба відзначити, що висновки, ідеї,

методичні поради багатьох вчених і педагогів були ще не до кінця теоретично обґрунтовані, а практичного підтвердження змогли отримати в своїй діяльності лише поодинокі викладачі-практики. В широкому смислі самоосвіта розуміється як складний діалектичний процес, що охоплює пошук і засвоєння соціального досвіду, за допомогою якого людина може здійснювати власне виховання, освіту, розвиток і професійну підготовку відповідно до поставлених завдань [12]. Інакше кажучи, процес самоосвіти – це перехід особистості від одного стану (психічного, свідомого) до іншого, що відбувається в ході її самоосвітньої діяльності з використанням спеціальних засобів пошуку і засвоєння соціального досвіду.

Ефективність процесу самоосвіти проявляється в самостійній творчій діяльності студента в аудиторії під час виконання контрольних завдань. Необхідно порівнювати навчальні можливості студента з рівнем вимог, які передбачаються освітньо-професійної характеристикою фахівця певного профілю [22, 27]. Саме на потреби навчити студента вчитися і на створенні відповідних для цього умов акцентує М. Солдатенко. Автор зазначає, що в більшості навчальних закладів студентів вчать, а треба, щоб вони вчилися самостійно [29].

Таким чином, самоосвіта як особливий вид пізнавальної діяльності передбачає: позитивну мотиваційну активність, спрямованість; прояв значних вольових зусиль; цілеспрямованість і самоорганізованість; високий рівень інтелектуального розвитку; сформованість певної системи пізнавальних умінь; високу самостійність; здатність до бачення і постановки питань, проблем; наявність адекватного рівня самооцінки. Дослідження теорії питання самоосвіти надзвичайно багатоаспектний і являють собою поєднання багатьох наук. Методологічним фундаментом проблеми самоосвіти є знання, здобуте філософією, психологією, педагогікою про людину, яка розвивається, в якій природне, суспільне та індивідуальне знаходиться в неподільній єдності.

Отже, аналіз проблеми організації і здійснення самоосвітньої діяльності студентів у філософській, психолого-педагогічній літератури дав можливість прийти до висновків, що це питання обговорювалася протягом багатьох століть і є актуальним на сьогоднішній день. Вчені – філософи вважали, що розвиток людини не можливий без самопізнання та самостійного вдосконалення особистості. Психологи вбачали самоосвіту як діяльність пов'язану з самоорганізацією та мотивацією. Педагоги зійшлись на думці, що в навчальних закладах треба створити можливості для саморозвитку, умови для самоосвіти, а не потребу вчитися.

1.2. Самоосвіта як фактор формування та розвитку особистості майбутнього фахівця

1.2.1. Особливості розвитку особистості в студентському віці

Основною метою реформування вищої освіти в Україні є забезпечення психолого-педагогічних умов для саморозвитку і самореалізації студента як суб'єкта освітнього процесу та майбутньої професійної діяльності.

Щоб допомогти студентові досягти вершин у духовно-моральному і професійному розвитку, потрібно знати його вікові, індивідуальні та психологічні особливості та умови психічного розвитку.

Викладач вищої школи повинен пам'ятати слова К. Ушинського: «Якщо педагогіка хоче виховати людину в усіх відношеннях, то вона повинна спочатку пізнати її також в усіх відношеннях» [33, 350].

Здатність пізнавати і розуміти студентів, адекватно оцінювати їх особистісні якості та психологічні стани є однією з найважливіших складових професіоналізму викладача, рівня його педагогічної майстерності.

Студентство як соціальна група виникло в XI-XII ст. із відкриттям в Європі перших вищих навчальних закладів. Воно об'єднує молодих людей, які свідомо та цілеспрямовано оволодівають професійними знаннями,

уміннями й навичками, набувають професійних якостей, готуються до виконання важливих професійних, культурологічних, громадсько-політичних, сімейних та інших функцій через навчання у вищих навчальних закладах.

Згідно із Законом України «Про вищу освіту», студент (слухач) – особа, яка в установленому порядку зарахована до вищого навчального закладу і навчається за денною (очною), вечірньою або заочною, дистанційною формами навчання з метою здобуття певного освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівнів [9].

Вважається, що студентів, порівняно з іншими групами молоді цього віку, відрізняють такі риси:

- 1) вищий освітній рівень;
- 2) велике прагнення до знань;
- 3) висока соціальна активність;
- 4) досить гармонійне поєднання інтелектуальної і соціальної зрілості.

Студентський період життя людини припадає переважно на період пізньої юності або ранньої дорослості, який характеризується оволодінням усім різноманіттям соціальних ролей дорослої людини, отриманням права вибору, набуття певної юридичної та економічної відповідальності, можливості включення в усі види соціальної активності, здобуттям вищої освіти та опануванням професією. Головними сферами життєдіяльності студентів є професійне навчання, особистісне зростання та самоствердження, розвиток інтелектуального потенціалу, духовне збагачення, моральне, естетичне і фізичне самовдосконалення [27].

Студентський вік розглядається як особлива онтогенетична стадія соціалізації індивіда. Виховання спеціаліста, суспільного діяча і громадянина, опанування та консолідація багатьох соціальних функцій, формування професійної майстерності – все це становить особливий і

найважливіший для суспільного розвитку та становлення особистості період життя, який позначається як студентський вік [16, 18, 19].

Студента, як людину певного віку і як особистість, можна розглядати у трьох іпостасях:

1) соціальної, яка обумовлена належністю студента до певної соціальної (академічної) групи і виявляється через виконання ним функцій майбутнього фахівця;

2) психологічній, що являє собою єдність психічних процесів, станів і таких властивостей особистості, як характер, темперамент, спрямованість, здібності, від яких, власне, й залежить протікання психічних процесів та виникнення психічних станів;

3) біологічній, що включає в себе тип нервової діяльності, будову аналізаторів, безумовні рефлекси, соматичний тип, психомоторику, фізичний стан тощо [5].

М. Солдатенко [29] виділяє низку характерних рис та протиріч соціально-психологічного характеру, що мають місце у розвитку студентської молоді. У цей період молода людина здійснює вибір професії, оволодіває нею і починає випробувати себе в інших сферах життя, самостійно планує свою діяльність і поведінку, активно відстоює самостійність суджень і дій. У цьому віці формуються світогляд, етичні та естетичні погляди на основі синтезу наявних знань, життєвого досвіду, самостійних міркувань і дій. Багато які зі сфери теоретичних уявлень переходять у сферу практичних здійснень (кохання, шлюб, створення власної сім'ї). Однак, у зв'язку з матеріальною залежністю від батьків та необхідністю підкорятися існуючому в навчальному закладі розпорядку, виникає економічне протиріччя між різноманітністю бажань і можливістю їх здійснення, яке студент іноді намагається розв'язати додатковим заробітком на шкоду своїй основній учбовій діяльності.

Поєднання роботи з навчанням на денній формі створює ще одне протиріччя – надзвичайний дефіцит часу, який позначається або на якості

учіння, або на сімейних взаємовідносинах, а у кінцевому результаті призводить до зниження інтенсивності інтелектуального та емоційного життя. Коли у студента виникає вибірковий інтерес до тієї чи іншої галузі знань і виникає бажання заглибитися саме у цю галузь, ресурси часу виявляються недостатніми.

Наступне протиріччя полягає у тому, що хронічно не вистачає часу на переробку постійно зростаючого потоку інформації. Знаннями ж стає тільки та інформація, що перероблена і засвоєна людиною. Отже, широта інформації часто вступає у протиріччя з глибиною її осмислення.

Існує ще одна особливість психічного розвитку студентів: якщо в середній школі навчання і виховання завжди випереджують розвиток, то у вищому навчальному закладі розвиток студентів іноді випереджує навчання і особливо виховання [13].

За результатами лонгітюдного дослідження (проведеного під керівництвом Б. Ананьєва протягом 60-70 рр., в якому брали участь понад 1800 осіб віком від 18 до 35 років) було встановлено, що студентський вік («золота пора людини») – сенситивний період для розвитку основного потенціалу людини як особистості: 1) формування професійних, світоглядних і громадянських якостей майбутнього фахівця; 2) розвитку професійних здібностей і сходження до вершин творчості як передумови подальшої самостійної професійної творчості; 3) центральний період становлення інтелекту і стабілізації рис характеру; 4) відбувається перетворення мотивації та всієї системи ціннісних орієнтацій; 5) інтенсивно формуються соціальні цінності у зв'язку з професіоналізацією [14].

У цей час відбувається активне формування індивідуального стилю діяльності. Провідну роль у пізнавальній діяльності починає відігравати абстрактне мислення, формується узагальнена картина світу, встановлюються глибинні взаємозв'язки між різними сферами реальності, яка вивчається [22].

Дослідження психологів показали, що в другий період юності розвиток таких важливих для навчання психічних процесів, як мислення, пам'ять, увага відбувається нерівномірно. Особливо помітні «спади» і «підйоми» у розвитку мислення і пам'яті. «Підйоми» у розвитку мислення припадають на вік 20, 23 і 25 років. «Спади» спостерігаються у 22 і 24 роки. «Підйоми» у розвитку пам'яті припадають на 18, 23 і 24 роки, «спади» – на 22 і 24 роки. Як помітно з наведених даних, існує тимчасова розбіжність «підйомів» і «спадів» у розвитку пам'яті і мислення. Зміни в пам'яті як би готують зміни в розвитку мислення. У віці від 18 до 21 року рівень уваги стабільний; пізніше коливання виражені більш інтенсивно. 19, 22 і 25 років є оптимальним віком для розвитку інтелекту. Наведені дані свідчать про суперечливий характер розвитку психічних функцій та інтелекту. Ця суперечливість не може не позначитися на успіхах у навчанні. Так, у 18-літньому віці студент може запам'ятати досить великий обсяг навчальної інформації, що збільшився на другому курсі (пам'ять у цей час досягає високого розвитку), але не може здійснити розумову переробку всього отриманого матеріалу, оскільки мислення в цей час відстає від пам'яті. Цим, зокрема, можна пояснити, чому значна кількість студентів на екзаменаційній сесії за третій семестр має нижчу успішність, ніж у перших двох [5].

Студентський вік – надзвичайно важливий період становлення «Я-концепції» як ядра особистості. «Я-концепція» майбутнього фахівця – складна, динамічна система уявлень студента про себе як особистості й суб'єкта навчально-професійної діяльності, яка включає в себе:

1. «Образ-Я», що розкриває неповторність самосприйняття через фіксацію студентом певної соціально-рольової позиції та настанов щодо себе.
2. Емоційно-ціннісне ставлення до себе, що визначається самооцінкою професійних якостей і особистісних властивостей, рівнем самоприйняття і самоповаги.
3. Поведінкова складова як самопрезентація – певні дії (внутрішні чи практичні), які породжені уявленням про себе та самоствавленням [10].

Разом із розквітом психічних функцій цьому віку притаманна нестійкість особистісних структур. Образи власного «Я» є складними й неоднозначними, серед них: реальне «Я» (яким бачить себе студент у цей момент), динамічне «Я» (яким намагається бути), ідеальне «Я» (яким повинен бути на підставі засвоєних моральних принципів) і низка інших уявних, нерідко фантастичних власних образів. Для студентського віку характерним є активізація самопізнання і подальшого формування самооцінки [23]. Тобто, юнацький вік – вік зростання сили «Я», здатності проявити й зберегти свою індивідуальність. Виникає підґрунтя для подолання страху втрати власного «Я» в умовах групової діяльності, інтимної близькості або дружби. При цьому «Я» випробовує свою силу, а через протистояння з іншими людьми юнаки знаходять чіткі межі свого психологічного простору, що захищають їх від небезпеки руйнівного впливу іншого [26].

Студентському віку притаманна кризова насиченість. Вікова криза характеризується різкими й суттєвими психологічними зрушеннями та змінами особистості, розвиток набуває бурхливого стрімкого характеру. Ознаками кризи можуть бути такі:

- 1) сильна фрустрація, виникають сильні переживання незадоволеної потреби;
- 2) загострення рольових конфліктів «студент – викладач», «студент – студент»;
- 3) ціннісно-сміслова невизначеність, неструктурованість особистості (наприклад, дехто вперше дізнається про можливість самоуправління, саморегуляції та самовиховання);
- 4) інфантильність (студент поводить себе як безвідповідальна людина або вдаються до пияцтва, сексуальної розпусти, вживання наркотиків) [20].

Небезпека студентського періоду життя полягає в тому, що стосунки близькості, суперництва й боротьби переживаються щодо людей, які схожі на тебе та є ровесниками. Це породжує упередженість у стосунках, неприйняття

самого себе й інших і, як наслідок, самотність, а потім – страх перед близькістю. Але кожна криза має позитивні сторони: тільки в цей період – період кризи – фактор середовища дає ефект «все або нічого»! Таким середовищем для студента є вищий навчальний заклад – фактор соціалізації. Криза – це загострення протиріч, а саме протиріччя – рушійна сила розвитку: людина відштовхується від неусвідомлюваної залежності, набуває самості. Це дає можливість краще пізнати себе, що і є основою та умовою подальшого розвитку «Я» [2].

Таким чином, усвідомлення змін, що відбуваються в самому собі, посилення рефлексії допомагає перебороти кризу ідентичності. У студентів повинен бути свій визначальний погляд, своя думка, свої оцінки, погляди, своє ставлення і свій власний вибір життєвого спрямування.

Отже, студентський вік можна характеризувати як усталено концептуальну соціалізацію, коли формуються усталені властивості особистості. При цьому засвоюються як норми відносин між людьми, так і професійно-трудова вміння і навички. У подальшому людина вже не лише засвоює соціальний досвід, а й відтворює його шляхом активного впливу на середовище через свою діяльність. Знання особливостей студентського віку дозволяє зрозуміти сутність особистості кожного студента та своєчасно надати йому психологічну допомогу у визначенні самого себе і свого життєвого шляху. Така допомога особливо важлива у період адаптації першокурсників до нових вимог ЗВО, до викладачів і однокурсників.

1.2.2. Мотивація самоосвіти як умова саморозвитку майбутніх фахівців

Проблемою мотивації самоосвіти займалося багато науковців [6, 14, 22, 23]. У кожного з них складалося своє бачення самоосвіти, хоча всі вони визначають її як таку освітню діяльність, яка набувається в процесі самостійної роботи без проходження систематичного курсу навчання в

стаціонарному навчальному закладі, основним засобом якої є самостійне вивчення літератури.

Майбутній фахівець повинен не просто одержати певний об'єм знань, а й навчитися самостійно здобувати знання, уміти працювати з інформацією, опановувати способами пізнавальної діяльності, щоб надалі не втратити рівень компетентності і постійно прагнути до підвищення своєї кваліфікації. Тому при організації сучасного процесу потрібно спиратися на стимулювання різних видів самостійної роботи студента та самоосвіти: вивчення навчального матеріалу, здійснення самоконтролю, виконання самоаналізу за результатами виконаних завдань і проведення коректування результатів та прогнозу свого подальшого навчання. Тобто, важливим фактором навчання у вищому навчальному закладі є самоосвіта.

Під самоосвітою мають на увазі самостійно організовану суб'єктом діяльність учіння, що задовольняє його потреби в пізнанні й особистісному зростанні, є необхідною складовою процесу саморозвитку [18]. Головними принципами самоосвіти і саморозвитку, на думку багатьох вчених, мають бути свідомість, активність і цілеспрямованість [6, 14]. Лише постійне самостійне навчання упродовж життя надасть можливість фахівцю якомога ближче підійти до максимально глибоких знань певної галузі, сформує потужний інтелект особистості, допоможе досягти необхідного рівня професійної кваліфікації. Так як навчання є безперервним процесом, який не обмежується лекційними та практичними заняттями, на сьогодні, метою освіти є розвиток творчого потенціалу особистості студента, формування його довіри до нових сучасних знань та індивідуальних можливостей для реального застосування їх на практиці упродовж життя. В основі самостійної навчальної діяльності студента повинні бути глибокі внутрішні мотиваційні сили, які змушують особистість постійно прагнути до вдосконалення знань, умінь та навичок [16].

Ефективність самоосвіти студентів підвищується, якщо її результати знаходять практичне застосування, а саме:

1) відбувається систематичне заслуховування та аналіз повідомлень на практичних чи семінарських заняттях;

2) готуються наукові доповіді на студентські конференції;

3) обговорюються та складаються результати виховних заходів [41].

Така самостійна робота виховує у студентів вміння логічно мислити, самостійно проникати у сутність тих чи інших явищ, прищеплює інтерес до наукових, соціально-економічних проблем.

Тобто, самоосвіта – це цілеспрямований і систематично організований процес отримання людиною знань, набуття вмінь і навичок за допомогою самостійної навчально-пізнавальної діяльності. Основними характерними ознаками процесу самоосвіти є:

– вільний вибір сфери проблем;

– самостійний пошук проблем;

– індивідуальний режим організації процесу самоосвіти тощо.

Важлива педагогічна вимога до сучасного освітнього процесу – залучення студента до активного освітнього середовища, формування потреби подальшого самопізнання, творчого саморозвитку, формування у людини об'єктивної самооцінки [40].

Американський дослідник М. Ноулз групує спонування до самоосвіти за 6 основними напрямками :

1. професією і кар'єрою;

2. розвитком власної особистості;

3. домашнім і сімейним життям;

4. використанням вільного часу;

5. здоров'ям;

6. колективним (суспільним) життям [31].

Самоосвіта в умовах сучасного інформаційного суспільства передбачає, що кожен студент повинен мати поняття про існування загальнодоступних джерел інформації, мати можливість доступу до них і вміти ними користуватися, оцінювати і обробляти наявну інформацію з

різних точок зору, аналізувати і обробляти статистичні дані, використовувати їх при вирішенні завдань. Сьогодні студентам вже пропонуються такі форми, як робота з ключовими напрямками: використання ресурсів мережі Інтернет, нанотехнології, інформаційні мережі та ін. А це, в свою чергу, формує здатність студента вести самостійний інформаційний пошук, уміння конспектувати, складати тези, розподіляти і організовувати свій час [43].

Самоосвіта спрямована на досягнення самоаналізу і самоконтролю по відношенню до всіх компонентів діяльності, пов'язаної з вирішенням завдань в рамках заданого раніше викладачем спектра завдань. Самоаналіз стимулює вміння поєднувати теоретичні знання з практичними ситуаціями, введення задач, наближених до актуальних проблем сучасності, використання контекстного підходу до навчання, орієнтує студента на рішення професійних задач. При цьому у студентів повинен бути високий рівень самосвідомості і мотивації [28].

Мотиваційний компонент пов'язаний зі створенням умов, що сприяють подоланню внутрішніх бар'єрів, перебудові свідомості студента, його психологічної готовності працювати. Це досягається за рахунок формування у студентів установки пізнавального інтересу з урахуванням психічних процесів, властивостей і станів особистості, сильної мотивації, підвищеної активності. Формування готовності студентів до самоосвіти в існуючому середовищі передбачає розкриття якісних характеристик навчальної діяльності, що забезпечує досягнення високого рівня сформованості знань, умінь, навичок і мотивів для забезпечення самостійної роботи [29].

Студенту необхідно не тільки навчитися працювати з тими дисциплінами, які входять в програму навчання, але і самостійно освоювати практично будь-яку дисципліну, працювати з наукової та методичної, електронної та навчальною літературою, викладати навчальний матеріал, використовувати прийоми постановки питання, а також варіантів одного і того ж питання, швидко і адекватно реагувати на виниклу навчальну ситуацію, вміти контролювати і оцінювати знання. Розвиток самостійності в

процесі навчання передбачає не тільки виконання будь-яких навчальних дій, але і здатність вибирати цілі, завдання та способи реалізації [17].

Опановуючи все більш складними інтелектуальними діями, студент приходить до активної смислової орієнтуванні, що дозволяє йому відпрацювати власні підходи до вирішення проблеми самоосвіти. Студент, працюючи самостійно, прагне розширити свої теоретичні знання, вчиться приймати правильні рішення. Змінюється його рівень саморегуляції всієї навчальної діяльності, з'являється самоорганізація цілей навчання, відбувається перебудова мотивів навчання в цілому. При самостійному освоєнні студентами навчальної програми не слід забувати про забезпечення високої якості освіти, одержуваного в інституті. В цьому випадку відбувається перехід від наочно- пояснювального методу, який зазвичай використовує викладач, до пошуково-дослідницького, зверненого до здатності студента перебудувати свої дії через осмислення навчальної діяльності і формувати прагнення до самоосвіти.

Студентські роки – сензитивний період саморозвитку, коли формується світогляд, цілісне усвідомлення своєї особистості або Я-концепції, професійного становлення [20].

Саморозвиток – це процес, який складається з усвідомлення й прийняття індивідом власного досвіду і власної особистості. Обов'язковою умовою особистісного саморозвитку людини є її активність у процесі конструювання свого внутрішнього світу; саморозкриття й самоприйняття як умова досягнення особистісних змін [6]. Процеси, які є складовими процесу саморозвитку особистості, а саме – самопізнання, саморегуляції, самовдосконалення, підвищення власної продуктивності й самовизначення – обумовлені, детерміновані й мотиваційно забезпечуються спілкуванням. Під час аналізу особливостей процесу саморозвитку студентів перш за все йдеться про його професійну спрямованість як прагнення до самореалізації в майбутній професії. Здібності до саморозвитку визначається як індивідуально-психологічні особливості, які забезпечують самостійне

засвоєння нових знань, умінь і навичок для вирішення конкретних життєвих проблем. Л. Виготський зазначав, що розвиток здібностей – це перш за все оволодіння суб'єктом своїми здібностями. Результатом розвитку здібності до саморозвитку повинні стати: стійка мотивація до саморозвитку, готовність до саморозвитку та оволодіння здатністю до самоуправління, який містить вісім компонентів: здатність орієнтуватися в ситуації; вміння визначати проблему та аналізувати протиріччя; прогнозування; планування; формування критеріїв оцінки якості; прийняття дієвих рішень; самоконтроль; корекція [26].

Отже, мотивація самоосвіти безперечно є умовою саморозвитку студентів, тому що саморозвиток це цілеспрямована пізнавальна діяльність, керована самою особистістю; придбання систематичних знань в певній галузі. В основі саморозвитку лежить інтерес до нової та самостійно вивченої інформації.

1.3. Формування мотивації навчальної діяльності на етапах підготовки у навчальному закладі

Навчальна діяльність займає практично всі роки становлення особистості, починаючи з дитячого садка і закінчуючи навчанням в середніх і вищих професійних навчальних закладах. Отримання освіти є неодмінною вимогою для будь-якої особистості, тому проблема мотивації навчання є однією з центральних у педагогіці і педагогічній психології [6, 22, 39, 40].

Навчальна діяльність – це діяльність, зміст якої полягає в оволодінні загальними способами дій в сфері наукових понять. Вона спрямована на самого учня як її суб'єкта – удосконалення, розвиток, формування його як особистості завдяки наданню їм соціокультурного досвіду в різних видах і формах суспільно корисної, пізнавальної, теоретичної і практичної діяльності. Діяльність учня спрямована на засвоєння глибоких системних знань, обробку загальних способів дій і їх адекватного і творчого застосування в різних ситуаціях [23, 24].

Визначальним компонентом організації навчальної діяльності є мотивація. Вона може бути внутрішньою або зовнішньою щодо діяльності, однак завжди є внутрішньою характеристикою особистості як суб'єкта цієї діяльності. Передумовою успіху в ній є сформованість спонукальної сфери, розвиток якої потребує цілеспрямованого педагогічного впливу [16].

Засоби навчальної діяльності, з допомогою яких вона здійснюється, розглядають у трьох аспектах. По-перше, до них відносять інтелектуальні дії (мисленні операції), що лежать в основі пізнавальної та дослідницької функцій учбової діяльності: аналіз, синтез, узагальнення, класифікація та ін. По-друге, це знакові і мовні засоби, в формі яких засвоюється досвід, відрефлексовується та відтворюється індивідуальний досвід. По-третє, це так звані фонові знання, включення до яких нових знань структурує індивідуальний досвід суб'єкту [19].

Термін мотивація в психології використовується в декількох значеннях, як вказує В. Семиченко [21], перше значення – наявність певної системи чинників, що спонукають до відповідної активності, сукупність причин, що спонукають людину до дії або бездіяльності в різних ситуаціях. Друге значення – усвідомлене використання системи збудників, сприяють активізації певних дій. Третє – процес розгортання певної системи збудників в структурі відповідної діяльності.

Мотив – спонукання до діяльності, пов'язаний він із задоволенням наявних потреб суб'єкта діяльності, а тому відіграє спонукальну функцію, зумовлює предметну спрямованість активності людини. Розрізняючи мотиви, учень розуміє, чому потрібно вчитися, але це може і не спонукати його до навчальної діяльності. Мотивація – це циклічний процес безперервного взаємного впливу та перетворень, у якому суб'єкт дії та ситуація взаємно впливають одне на одного і результатом якого є реально простежена поведінка. Вона пояснює цілеспрямованість дії, організованість та стійкість цілісної діяльності, спрямованої на досягнення окремої цілі. Мотив на відміну від мотивації – це те, що належить самому суб'єкту поведінки, є його

стійкою особистою властивістю, зосередити збуджуючою до здійснення окремих дій [11].

Навчальна мотивація ґрунтується на потребі, яка стимулює пізнавальну активність дитини, її готовність до засвоєння знань. Потреба не визначає характеру діяльності, її предмет окреслюється тоді, коли людина починає діяти. Спонукальна (мотиваційна) складова навчальної діяльності охоплює пізнавальні потреби, мотиви і сенси навчання. Важливою умовою учіння є наявність пізнавальної потреби і мотиву самовдосконалення, самореалізації та самовираження. Емоційне переживання пізнавальної потреби постає як інтерес [24].

Знання, які учень здобуває у школі, можуть бути для нього лише засобом досягнення інших цілей (одержати атестат, уникнути покарання, заслужити похвалу тощо). У такому разі його спонукають не інтерес, допитливість, прагнення до оволодіння знаннями, вміннями, захопленість процесом засвоєння знань в результаті навчання. Залежно від очікуваних результатів учні можуть виявляти такі типи мотивації навчальної діяльності:

1) мотивація, що умовно може бути названа негативно. Такими є спонукання школяра, зумовлені усвідомленням незручностей і неприємностей, які можуть виникнути, якщо він не буде вчитися (докори батьків, учителів, однокласників). Така мотивація стимулює до успішних результатів;

2) мотивація, яка має позитивний характер, але пов'язана з мотивами, що фігурують поза навчальною діяльністю. Її формами є:

- мотивація, зумовлена значущими для особистості соціальними прагненнями;

- вузькі мотиви (схвалення у певних колах, шлях до особистого благополуччя тощо);

- мотивація, що стосується тільки навчальної діяльності, цілей навчання, процесу навчання [21].

Навчання є найважливішим стимулятором розвитку і одночасно спирається на нього. Воно не тільки використовує вікові можливості розвитку, а й веде за собою розвиток мислення, пам'яті, уяви, світогляду, мотивів навчання, пізнавальних потреб, інтересів та інших якостей особистості.

Навчальна мотивація визначається як приватний вид мотивації, включений в певну діяльність, в даному випадку діяльність учення. Становлення мотивації є не простим зростанням позитивного або посилювання негативного ставлення до навчання, а ускладнення структури мотиваційної сфери, що стоїть за ним, вхідних в неї спонук, поява нових, більш зрілих, іноді суперечливих відносин між ними. При аналізі мотивації стоїть складне завдання визначення не тільки домінуючого мотиву, але і обліку всієї структури мотиваційної сфери людини [4].

В психологічній літературі, різними авторами виділяються різні види мотивів навчальної діяльності. Для дітей різного віку не всі мотиви мають однакову спонукальну силу. Одні з них є основними, ведучими, інші – другорядними, побічними, що не мають самостійного значення; які так чи інакше підпорядковані провідним мотивам. У одних випадках таким провідним мотивом може виявитися прагнення завоювати місце відмінника в класі, в іншому випадку – бажання здобути вищу освіту, в третіх – інтерес до самих знань. Всі ці мотиви можуть бути підрозділені на дві великі категорії. Одні з них пов'язані із змістом самої учбової діяльності і процесом її виконання; інші – з ширшими взаємовідношенням дитини з навколишнім середовищем. До перших відносяться пізнавальні інтереси дітей, потреба в інтелектуальній активності і оволодінням новими вміннями, навиками і знаннями; інші – пов'язані з потребою дитини в спілкуванні з іншими людьми, в їх оцінці і схваленні, з бажанням учня зайняти певне місце в системі доступних йому суспільних відносин [26].

Виділяють декілька типів мотивації, пов'язаної з результатами навчання: 1) мотивація, яка умовно може бути названа "негативною". Під

негативною мотивацією мається на увазі спонуки школяра, викликані усвідомленням певних незручностей і неприємностей, які можуть виникнути, якщо він не вчитиметься (докори з боку батьків, вчителів, однокласників). Така мотивація не приводить до успішних результатів; 2) Мотивація, що має позитивний характер, але так само пов'язана з мотивами, закладеними поза самою діяльністю. Ця мотивація виступає в двох формах. У одному випадку така позитивна мотивація визначається вагомим для особи соціальним устремлінням (відчуття борга перед близькими). Інша форма мотивації визначається вузькоособистими мотивами: схвалення тих, що оточують, шляхи до особистого благополуччя; 3) Мотивація, лежача в самій учбовій діяльності (мотивація, пов'язана безпосередньо з цілями учення, задоволення допитливості, подолання перешкод, інтелектуальна активність) [4].

В науковій літературі [3] виділяється три типи ставлення учня до навчання: 1) негативне (бідність і вузькість мотивів, пізнавальні мотиви вичерпуються інтересом до результату, не сформовані уміння ставити цілі; подолання труднощів); 2) байдуже (або нейтральне) яке характеризується тими ж особливостями що і негативне відношення; 3) позитивне (аморфне) спостерігаються нестійкі переживання новизни, допитливості, ненавмисного інтересу; розуміння і первинне осмислення цілей, поставлених педагогом; 4) позитивне (пізнавальне) характеризується перевизначенням і довизначенням завдань викладача; постановка нових цілей і виникнення на цій основі нових мотивів; 5) позитивне (особисте) характеризується супідрядністю мотивів і їх ієрархією; стійкістю і неповторністю мотиваційної сфери; збалансованістю і гармонією між окремими мотивами. Крім того, певні автори виділяють так само рівні, етапи, якості і прояви мотивів навчальної діяльності. Різні мотиви названих видів і рівнів можуть проходити в своєму становленні наступні етапи: актуалізація первинних мотивів, постановка на основі цих мотивів нових цілей, позитивне підкріплення мотиву при реалізації цих цілей, поява на цій основі нових мотивів, супідрядність різних мотивів.

Після закінчення школи і вступу до ЗВО для студентів характерні зміни мотивів у зв'язку з професійним самоствердженням. Згідно з О. Леонтьєвим, навчальна мотивація студентів залежить від груп факторів, що й визначають її специфіку:

- а) об'єкт або мета навчальної взаємодії;
- б) інтереси комунікатора (студента); в) інтереси іншої людини або суспільства в цілому.

Отже, існує екстринсивна мотивація, обумовлена зовнішніми умовами і обставинами, і інтринсивна, внутрішня мотивація з особистісним ставленням до самої діяльності. Внутрішня мотивація (інтринсивна) – конструкт, що описує такий тип детермінації діяльності, коли її чинники виникають зсередини особистості і всередині самої діяльності. Внутрішньо мотивована діяльність навчання не має інших заохочень, крім самої активності, тому є самоціллю, а не служить засобом для реалізації іншої мети. Вона переживається суб'єктом діяльності як стан радості, задоволення і задоволення від самого процесу навчання. До внутрішніх мотивів навчання студентів у ЗВО в науковій літературі [14, 16, 22] відносять широкі пізнавальні мотиви і мотиви самоосвіти, які пов'язані з утриманням і досягненням високих результатів у навчальній діяльності. Вони виникають в ході самостійної пізнавальної діяльності, орієнтовані на оволодіння новими знаннями, безперервну пізнавальну активність, ініціативу, прагнення до компетентності, самостійності, тим самим забезпечують здатність студентів долати труднощі в процесі навчання. Зовнішня мотивація (екстринсивна) – конструкт для опису детермінації діяльності в тих ситуаціях, коли фактори, які її ініціюють і регулюють, знаходяться поза суб'єкта діяльності і поза процесом діяльності. Мотив є зовнішнім, якщо головною причиною діяльності вчення стає отримання чого-небудь за межами самого процесу навчання. Зовнішні мотиви складають мотивацію заданого і стихійного навчання, засновану на діях, які студенту задали виконати, а результатом є виконавські дії. До зовнішніх мотивів відносять: вузькі навчально-

пізнавальні мотиви, отримання хорошої оцінки, стипендії, диплома, підпорядкування вимогам викладача або батьків, отримання похвали, визнання однокурсників і ін. Внутрішні мотиви навчання студентів ВНЗ відносять до релевантних, зовнішні мотиви – до іррелевантних, перші мають, другі не мають прямого відношення до здобувається професійних знань, умінь і навичок в процесі навчання.

Тобто, внутрішня мотивація навчання включає в себе внутрішні мотиви вступу до вищих навчальних закладів, широкі навчально-пізнавальні мотиви і мотиви самоосвіти, релевантні професійні мотиви. Зовнішня мотивація навчання включає в себе зовнішні мотиви надходження до відповідного навчального закладу, вузькі пізнавальні мотиви, іррелевантні професійні мотиви.

В останні роки посилилось розуміння психологами і педагогами ролі позитивної мотивації до навчання в забезпеченні успішного оволодіння знаннями і вміннями. При цьому виявлено, що висока позитивна мотивація може відігравати роль компенсуючого фактора в разі недостатньо високих здібностей; проте в зворотному напрямку цей фактор не спрацьовує – ніякий високий рівень здібностей не може компенсувати відсутність навчального мотиву або низьку його вираженість, не може привести до значних успіхів в навчанні [19].

А. Гебос виділив чинники, що сприяють формуванню у студентів позитивного мотиву до навчання: усвідомлення найближчих і кінцевих цілей навчання; усвідомлення теоретичної і практичної значущості засвоєваних знань; емоційна форма викладу навчального матеріалу; показ «перспективних ліній» в розвитку наукових понять; професійна спрямованість навчальної діяльності; вибір завдань, що створюють проблемні ситуації в структурі навчальної діяльності; наявність допитливості і «пізнавального психологічного клімату» в навчальній групі.

На базі загальної мотивації навчальної діяльності (професійної, пізнавальної, прагматичної, соціально-громадської і особисто-престижної) у

студентів (втім, як і у школярів старших класів) з'являється певне ставлення до різних навчальних предметів. Воно обумовлюється:

- а) важливістю предмета для професійної підготовки;
- б) інтересом до певної галузі знань і до даного предмету як її частини;
- в) якістю викладання (задоволеністю заняттями з даного предмету);
- г) мірою труднощів оволодіння цим предметом виходячи з власних здібностей;
- д) взаємовідносинами з викладачем даного предмета.

Всі ці мотиватори можуть перебувати в різних відносинах один з одним (взаємодія або конкуренція) і мати різний вплив на навчання, тому повне уявлення про мотиви навчальної діяльності можна отримати, тільки виявивши значимість для кожного учня всіх цих компонентів складної мотивованої структури [21].

Необхідна умова для створення у студентів навчальної мотивації – можливість проявляти у навчанні розумову самостійність і ініціативність. Чим активніші використовувані методи навчання, тим легше зацікавити предметом студентів. Основний засіб формування стійкого інтересу до навчання – використання таких питань і завдань, вирішення яких вимагає від студентів активної пошукової діяльності.

Серед чинників, які впливають на внутрішньоструктурну динаміку навчальної мотивації студентів, варто визначити пріоритетними наступні: зняття оцінки і тимчасових обмежень, демократичний стиль спілкування, ситуацію вибору, особова значущість, вид роботи (продуктивний, творчий). Творчий характер проблемної ситуації стимулює тенденцію до диференціювання і впорядкування компонентів структури, тобто тенденцію до стійкості [4].

Отже, все розглянуте вище свідчить про складність мотивації навчальної діяльності як психолого-педагогічного феномена, управління яким в навчальному процесі вимагає обліку її структурної організації, динамічності, вікової обумовленості. Протягом навчання від молодшого

шкільного віку до старшого змінюється мотивація навчальної діяльності, так і вже в студентському віці мотиви навчання зазнають зміни пов'язані з обраною спеціальністю.

1.4. Особливості формування мотиваційної складової самоосвіти студентів

Самоосвіта – це одна з форм пізнавальної діяльності людини, заснована на сукупності різних мотивів і інтересів. Самоосвіту може кваліфікуватися як продуктивний процес розвитку особистості. Загальним показником можливості до саморозвитку і самоосвіти є постановка людиною питання і проблеми, необхідність пошуку, самостійного відкриття або придбання системи нових знань в формі самоосвітньої діяльності. Тобто, студент схильний до самоосвіти, якщо в нього сформовані позитивні мотиви і ціннісні потреби самоосвіти, оскільки саме потреби, настанови, цінності лежать в основі пізнавальної діяльності людини. Серед ієрархії мотивів самоосвіти в наукових працях визначаються наступні:

1. Потреба в професійному вдосконаленні.
2. Можливість особистої самореалізації.
3. Основа матеріального благополуччя.
4. Можливість адаптуватися до нових економічних, соціально-політичних умов життя.
5. Реалізація потреб в певному рівні культури.
6. Реалізація потреби самоствердження, самоповаги.
7. Можливість відповідати нормам соціального оточення [36].

Розвиток самоосвітньої компетентності майбутніх фахівців певною мірою залежить від якісного застосування сучасних освітніх технологій, що забезпечують готовність фахівців до безперервної самоосвіти, до продуктивної, творчої діяльності. Відмінними рисами студента, який володіє

самоосвітньою компетентністю, заснованої на досвіді самоосвітньої діяльності, є:

- вміння організувати самостійну роботу;
- вміння поставити мету, скласти проект самоосвітньої діяльності на основі існуючих моделей без будь-якої допомоги;
- володіння внутрішньою мотивацією (високий рівень домагань, впевненість в своїх силах);
- прояв цілеспрямованості, спрямованості свідомості на самоосвітню діяльність, усвідомлення потреби в ній;
- прояв пошукової активності (самостійна робота з джерелами);
- вміння використовувати отриману інформацію;
- демонстрація гнучкості мислення, оригінальності, конструктивності при вирішенні поставлених проблем;
- самокритичність, вимогливість до себе [30].

Самоосвіта як один з основних видів діяльності в навчальному процесі нерозривно пов'язане з навчальною діяльністю, оскільки саме професійна спрямованість навчального процесу визначає основний зміст самоосвіти студента. Передумовами для самоосвіти є мотиви вступу до вузу.

Аналіз психологічної літератури показує, що починаючи з 1990- х рр. незалежно від спеціальності студенти називаються практично однакові мотиви вступу до вищого навчального закладу. Серед них найчастіше зустрічався мотив отримання диплома про вищу освіту, мотив стати хорошим фахівцем і самореалізуватися в житті і професії [27].

Серед мотивів навчальної діяльності зазвичай використовують наступну класифікацію [22]:

- Негативна мотивація, що викликає спонукання, пов'язане з усвідомленням визначених неприємностей і незручностей в випадку невиконання вимог викладача і небажання вчитися;
- Позитивна мотивація, яка створює установку на вчення як на шлях до благополуччя і просуванню по життю;

- Мотивація, пов'язана безпосередньо з процесом, при якому учень отримує задоволення від отримання знань, від свого особистісного зростання.

Серед виділених А. Гебос факторів, що сприяють формуванню позитивного мотиву до навчання, можна відзначити низку тих, які впливають на самоосвіту:

- усвідомлення найближчих і кінцевих цілей навчання;
- усвідомлення теоретичної та практичної значущості отриманих знань;
- професійна спрямованість навчальної діяльності;
- наявність допитливості.

Специфіка мотивації навчальної діяльності залежить від потреби в досягненні успіху або від стійкості до невдач [21]. Деякі риси особистості сприяють її мотиваційній спрямованості – це, зокрема, рівень домагань, прагнення до успіху або уникнення невдач, схильність до спілкування з іншими людьми, до співпраці або остраху бути не прийнятим, відкинутим, агресивність. Останнє виникає внаслідок фрустрації, неможливості задовольнити потребу, звернутися до предмету задоволення в процесі досягнення будь-якої мети [6].

Науково-теоретичні і методичні засади самоосвіти та самовиховання втілено в Концепції виховання молоді в національній системі освіти, затвердженій Міністерством освіти в 1996 р., що стала практичним документом для організації виховної роботи в навчальних закладах всіх рівнів [19]. Однак зміни, що відбуваються в суспільстві, потребують постійного вдосконалення системи виховної роботи і наближення її форм і методів до потреб сьогодення. Розглядаючи сьогодення як епоху розвитку творчої особистості, ми мусимо вести пошук нових педагогічних технологій, які сприяли б створенню середовища, що розвиває, навчає і виховує.

Процеси самоосвіти і самовиховання – якісно відмінні етапи у розвитку особистості студента, вони об'єднують зовнішній і внутрішній світ в єдине ціле. Ці процеси лише тоді можна назвати самоосвітою і самовихованням, коли вони є свідомими діями особистості, спрямованими на

самовдосконалення, тобто такі дії, в яких людина є активним суб'єктом самоосвіти, морального, трудового, фізичного, естетичного саморозвитку.

Добровільність самоосвіти зумовлює необхідність особливої уваги до формування мотиваційної сфери студента – системи його ціннісних орієнтацій, сукупності потреб і цілей, які визначають шляхи розвитку й самовираження потенційних здібностей особистості. Мотивація організовує цілісну поведінку, підвищує активність особистості, впливає на формування мети та вибір шляхів її досягнення, здійснює суттєвий вплив на результати навчальної діяльності в цілому [21, 30].

Мотивація трактується як сукупність факторів, що спонукають, підтримують і спрямовують поведінку й діяльність особистості; мотиви – як спонукання до активності, пов'язаної із задоволенням потреб суб'єкта. Змістовний аспект мотивації самоосвіти становлять такі компоненти: зміст (які саме мотиви мають місце в системі мотивації студентів); ієрархія (як вони пов'язані між собою, рівень їх важливості для особистості); психічні утворення, що складають основу мотивації, детермінують, ініціюють і спрямовують діяльність майбутнього психолога [5, 21].

На ролі мотивації в самоосвіті наголошується багатьма вченими. Так, М. Терещенко [31] виділяє окремо ціннісно-орієнтаційну та мотиваційну складові готовності до самоосвіти: усвідомлення суспільного та особистісного значення самоосвіти, морально-вольова готовність долати труднощі, пов'язані із самоосвітньою діяльністю та формування потреби в самоосвітній діяльності, створення на основі потреби стійких внутрішніх мотивів, самоосвітніх прагнень і пізнавальних інтересів.

О. Малихін [14] висловлює думку, що обов'язковим елементом готовності до самоосвіти є наявність цілісного емоційно-особистісного апарату, який є симбіозом внутрішньої потреби у самовдосконаленні, особистісних якостей, цінностей та емоційно-вольового механізму. Отже, емоційно-вольовий механізм щодо подолання труднощів у самоосвіті передбачає наполегливе прагнення до здобуття знань, їх удосконалення,

розвиток особистісних якостей (воля, стійкість перед невдачами, почуття обов'язку й відповідальності за рівень власної самоосвіти), емоційний підйом, самозобов'язання, самопереконавання, самонавіювання тощо.

Зважаючи, на те що готовність і здатність до здійснення самоосвіти виявляється в конкретній поведінці, доцільно проаналізувати запропоновану Дж. Равеном загальну модель поведінки. Дослідник вважає, що поведінка індивіда є результатом взаємодії трьох змінних: 1) його здібностей, 2) мотивації, 3) середовища (ситуації), у якому (якій) індивід знаходиться. Аналізуючи вплив цих факторів на особистість, зазначимо: а) самоосвітні уміння, особистісні якості будуть з'являтися й розвиватися лише в процесі виконання цікавої для особистості діяльності, тобто мотивація є інтегральною частиною самоосвіти; б) конкретне середовище, в якому знаходиться індивід, безпосередньо впливає на цінності, які в нього формуються, і на можливість розвитку й оволодіння новими вміннями; в) поведінка залежить від сприйняття особистістю ситуації, в якій вона опинилася; г) важливо враховувати взаємодію всіх трьох змінних.

Мотивація тісно пов'язана з почуттям задоволення, отриманого як від самого процесу нагромадження знань, так і від його результату. Для того, щоб студент по-справжньому заглибився в роботу, потрібно, щоб завдання, які ставляться перед ним в процесі навчальної діяльності, не тільки були зрозумілими, але й внутрішньо прийнятними ним, тобто щоб вони стали значними для студента й знайшли, таким чином, відгук і опору в його переживаннях.

Необхідно зазначити, що самоосвітня діяльність студентів потребує діагностичного аналізу, тому що вона повинна стати органічною складовою частиною навчально-виховного процесу, сприяти активному формуванню особистості майбутнього фахівця. За всієї різноманітності самоосвіта студентів має такі специфічні особливості. По-перше, самоосвіта тих, хто навчається, завжди пов'язана з продуктивним навчальним процесом або життєвим самовизначенням. Це дає змогу визначити основні шляхи

методичного впливу на самоосвіту студентів: удосконалення навчального процесу та його інтенсифікація, різноманітна діяльність щодо підвищення професійної спрямованості підготовки майбутніх фахівців. По-друге, самоосвіта студентів залежить від стійкості пізнавальних інтересів і практичної діяльності, в якій вони бажають набути успіхів. Це свідчить про необхідність підготовки до самоосвіти, про використання колективних форм і методів педагогічного керівництва самоосвітньою діяльністю студентів. По-третє, самоосвіта студентів виконує декілька функцій: сприяє закріпленню та поглибленню результатів навчальної діяльності, задоволенню пізнавальних інтересів тих, хто навчається, є засобом підготовки до майбутньої професії, засобом самоствердження в очах однолітків та викладачів. По-четверте, різноманітні труднощі, які виникають у разі недостатньої культури розумової праці та слабкої загальної підготовленості студентів до самостійної діяльності, завжди пов'язані з невмінням тих, хто навчається, працювати самостійно [30].

Отже, вміння вчитися – це складне поняття, до якого входять загально навчальні та спеціальні вміння. Зокрема, поставити мету своєї діяльності, усвідомити навчальне завдання, визначити спосіб його розв'язання, вміти контролювати і давати оцінку правильності рішення – це і є головними компонентами успішної самоосвіти та самовиховання.

Таким чином, теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми дає підстави зробити висновок, що постійна самоосвіта сприяє безперервному розвитку особистості, формування нових пізнавальних потреб і інтересів, спонукає до творчої роботи, відкриває шлях до найбільш значного підвищення соціальної продуктивності навчальної праці студента, просуває студентів до самостійного пошуку шляхів вирішення завдання, до більшої ініціативи, включаючи сферу контролю. Самоосвіта сприяє процесу пізнання життя і самого себе, формування світогляду.

Самоосвіта є результатом освіти і обов'язковою умовою ефективності останньої. Взаємозв'язок процесів освіти і самоосвіти зумовлений тим, що: самоосвіта сприяє накопиченню знань, формуванню інтелекту, розвитку розумових сил та здібностей; самоосвіта є інформативним процесом, є складовою розумового самовиховання, завдяки якому виробляються якості, необхідні для успішного оволодіння знаннями.

Самоосвіта — це особлива діяльність, яка має власну специфічну структуру, відмінну від структури навчальної діяльності та її самостійних форм тим, що її основні компоненти — мотиви, задачі, способи дії та способи контролю. Але, безперечно, мотиви самоосвіти належать до навчальної діяльності. Визначальним компонентом організації навчальної діяльності є мотивація. Мотивація навчальної діяльності пов'язана з віковими особливостями. На етапах підготовки у середньому початковому закладі переважає соціальна мотивація навчальної діяльності. У підлітків, як і у молодших школярів, ще слабо розвинене розуміння необхідності навчання для майбутньої професійної діяльності, але після закінчення школи і на етапі підготовки у вищому навчальному закладі, мотивація навчальної діяльності змінюється, а саме відбуваються зміни мотивів у зв'язку з професійним самоствердженням. Студентський вік — найважливіший період розвитку самосвідомості і зрілої самооцінки. Саме в студентському віці зароджуються мотиви самоосвіти, що полягають у спрямуванні на самостійне вдосконалення способів одержання знань.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ САМООСВІТИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

2.1. Обґрунтування методик та організація дослідження

Виявлення особливості мотивації самоосвіти майбутніх фахівців неможливе без діагностики. У структурі особистості мотивація займає особливе місце і є основним поняттям, яке використовується для пояснення рушійних сил поведінки і діяльності людини. Будь-яка людська діяльність чи поведінка завжди мотивується певними чинниками. Засвоєння знань – це також діяльність, яка ґрунтується на певних мотивах.

Аналіз наукової літератури дозволив зробити висновок, що самоосвіта це діяльність, пов'язана з самоорганізацією та розглядається, як продуктивний процес розвитку особистості, основу якого складають пізнавальні потреби. В свою чергу, потреба опосередкована складним психологічним процесом мотивації (усвідомлення потреби) [30].

Мета дослідження полягала у емпіричному вивченні особливостей мотиваційної складової самоосвіти майбутніх фахівців.

В основу дослідження було покладено *припущення* про те, що мотиваційна складова самоосвіти характеризується певною специфікою в студентів рівня вищої освіти «магістерський» (стійка мотивація на досягнення успіху, домінування мотиву оволодіння професією, високий ступінь самоактуалізації); здатність до самоосвіти зумовлює прагнення досягнення успіху, набуття знань, оволодіння професією та самоактуалізацію.

Психодіагностичним інструментарієм дослідження стали наступні методики: «Методика вивчення мотивації успіху і остраху невдачі А. Реана, «Методика вивчення мотивації навчання у закладі вищої освіти» Т. Ільїної,

«Тест оцінки здатності до саморозвитку та самоосвіти» В. Андреева, «Опитувальник особистісної орієнтації» Е. Шострома – Personal Orientation Inventory (POI).

Дослідження проводилось на базі Запорізького національного університету. У дослідженні взяли участь 29 студентів заочного відділення рівня вищої освіти «Магістерський» спеціальностей 012 – Дошкільна освіта та 013 – Початкова освіта.

Розглянемо детальніше обрані методики дослідження.

Самоосвіта має на увазі самостійно ставити мету і завдання діяльності, вибирати способи їх досягнення. Поштовхом до діяльності, до навчання можуть в рівній мірі стати і бажання досягти успіху, і страх перед невдачею. Мотивація успіху, безсумнівно, носить позитивний характер. При такій мотивації дії людини спрямовані на те, щоб досягти конструктивних, позитивних результатів. Особистісна активність тут залежить від потреби в досягненні успіху. А ось мотивація остраху невдачі відноситься до негативної сфери. При даному типі мотивації людина прагне, перш за все, уникнути осуду, покарання. Очікування неприємних наслідків – ось що визначає його діяльність. Ще нічого не зробивши, людина вже боїться можливого провалу і думає, як його уникнути, а не як домогтися успіху.

Для виявлення мотивації остраху невдач і мотивацію успіху, в дослідженні використаний опитувальник запропонований А. Реаном «Мотивація успіху і остраху невдачі». Тест-опитувальник складається з 20 тверджень, з якими піддослідним необхідно було погодитися чи ні. Якщо респондент набирає за результатами відповідей від 1 до 7 балів, то у нього діагностується мотивація на невдачу (остраху невдачі). Якщо набирає від 14 до 20 балів, то діагностується мотивація на успіх (надія на успіх). Якщо кількість набраних балів у межах від 8 до 13 балів, то слід вважати, що мотиваційний полюс не виражений. При цьому, якщо у досліджуваного 8-9 балів – то його мотиваційний полюс ближче до уникнення невдачі, якщо 12-13 балів – ближче до прагнення до успіху.

Мотиви самоосвіти – це один із видів мотивів навчання. Тобто, розвиток мотивів самоосвіти – не відокремлений процес, він обумовлений розвитком мотивації навчання.

Становлення майбутнього фахівця як висококваліфікованого можливо лише при сформованому мотиваційно-ціннісному ставленні до професії. Аналізуючи психологічні особливості розвитку навчально-пізнавальної діяльності студентів, весь період навчання можна розділити на три етапи:

I етап (I курс) – характеризується високим рівнем показників професійних і навчальних мотивів, що керують навчальною діяльністю. Разом з тим вони ідеалізовані, тому що обумовлені розумінням їх суспільного сенсу, а не особистісного.

II етап (II, III курс) – відрізняється загальним зниженням інтенсивності всіх мотиваційних компонентів. Пізнавальні та професійні мотиви перестають управляти навчальною діяльністю.

III етап (IV, V курс) характеризується тим, що зростає ступінь усвідомлення і інтеграції різних форм мотивів навчання [2].

Методика, запропонована Т. Ільїною, спрямована на вивчення мотивів навчання, та їх зв'язок з мотивацією самоосвіти. Методика містить три шкали: «придбання знань» (прагнення до отримання знань, допитливість); «оволодіння професією» (прагнення оволодіти професійними знаннями та сформувати професійно важливі якості); «отримання диплома» (прагнення придбати диплом при формальному засвоєнні знань, прагнення до пошуку обхідних шляхів при здачі іспитів і заліків).

Опитувальник складається з 50 тверджень, для маскування, деякі із них є фоновими та в подальшому не обробляються. Переважання мотивів за першими двома шкалами свідчить про адекватний вибір студентом професії і задоволеність нею.

Н. Бухлова [4] пропонує розглядати самоосвітню діяльність як сукупність декількох «само»: самооцінка – вміння оцінювати свої можливості; самооблік – вміння брати до уваги наявність своїх якостей;

самовизначення – вміння вибрати своє місце в житті, в суспільстві, усвідомити свої інтереси; самоорганізація – вміння знайти джерело пізнання й адекватні своїм можливостям форми самоосвіти, планувати, організовувати робоче місце та діяльність; самореалізація – реалізація особистістю своїх можливостей; самокритичність – вміння критично оцінювати переваги та недоліки власної роботи; самоконтроль – здатність контролювати свою діяльність; саморозвиток – результат самоосвіти. Тобто, самоосвіта є необхідним складником процесу саморозвитку.

З метою виявлення здатності студентів до самоосвіти та саморозвитку, був використаний тест «Оцінка здатності до саморозвитку, самоосвіти», автором якого є В. Андрєєв. Тест складається з 18 запитань, кожне з яких має три варіанти відповіді. Методика дозволяє визначити рівень здібностей до саморозвитку та самоосвіти (дуже низький, низький, нижче середнього, трохи нижче середнього, середній, трохи вище середнього, вище середнього, високий, дуже високий).

Основним змістом самоосвіти є вдосконалення наявних у студента знань, формування умінь і навичок з метою досягнення бажаного рівня професійної компетенції. Здатність до самоосвіти дуже тісно пов'язана з прагненням особистості до усвідомлення, розкриття і реалізації свого потенціалу, тобто з самоактуалізацією. Самоактуалізація – постійне прагнення людини до повного виявлення і розвитку особистісних потенційних можливостей та до їх реалізації [6].

Згідно з теорією А. Маслоу, самоактуалізація – бажання людини стати всім, чим можливо; потреба в самовдосконаленні, в реалізації свого потенціалу. Її шлях важкий і пов'язаний з переживанням страху невідомості і відповідальності, але він – шлях до повноцінної, внутрішньо заможного життя. Розвиваючи ідеї, Е. Шостром розробив методику діагностики самоактуалізації.

«Опитувальник особистісної орієнтації Е. Шострома» (коротка форма) включає в себе 15 тверджень, на які треба дати відповідь, використовуючи

чотиризначну шкалу балів: не згоден; не згоден частково; згоден частково; згоден. Кількість набраних балів у межах 15-25 балів свідчить про низький ступінь самоактуалізації, 26-45 балів – середній ступінь самоактуалізації, 46-60 балів – високий ступінь самоактуалізації.

Описані вище методики дозволять дослідити мотиваційну складову самоосвіти майбутніх фахівців. Психодіагностичний інструментарій емпіричного дослідження представлено в табл. 2.1

Таблиця 2.1.

Психодіагностичний інструментарій дослідження мотиваційної складової самоосвіти

№	Завдання дослідження	Методики дослідження
1.	Діагностика мотивації досягнення успіху	Методика «Мотивація успіху та остраху невдачі» (А. Реан)
2.	Дослідження мотивація навчання в ВНЗ за шкалами прагнення до набуття знань і оволодіння професією	Методика «Мотивація навчання у ЗВО» (Т. Ільїна)
3.	Діагностика здатності до самоосвіти	Тест «Оцінка здатності до саморозвитку, самоосвіти» (В. Андрєєв)
4.	Діагностика ступеня самоактуалізації	Опитувальник особистісної орієнтації Е. Шострома

2.2. Особливості мотиваційної складової самоосвіти майбутніх фахівців

2.2.1. Вивчення мотивації досягнення успіху та уникнення невдачі

Самоосвіта передбачає самостійну постановку мети і завдання діяльності, вибір способів їх досягнення. Поштовхом до діяльності, до навчання можуть в рівній мірі стати і бажання досягти успіху, і страх перед невдачею.

Для виявлення мотивації досягнення успіху або остраху невдачі ми використовували методику А. Реана. Вперше виділив потребу в досягненні як мотиваційну властивість Г. Мюррей. Прагнення до досягнення успіху або мотив досягнення, на думку Д. МакКлелланда, – це стійка потреба індивіда досягати успіху в різних видах діяльності, результату в роботі, в тому числі, в навчальній діяльності. Науковці виділяють два види мотивів досягнення: прагнення до успіху і прагнення уникнути невдачі. Мотив прагнення до успіху розуміється як схильність до переживання задоволення і гордості при досягненні результату. Мотив уникнення невдачі – як схильність переживати сором і приниження через невдачі. Отримані дані представлені в табл. 2.2 та рис.2.1.

Таблиця 2.2

Показники мотивації успіху та уникнення невдачі (бали)

Види мотивації	Показники (М)
Досягнення успіху	14,36
Тенденція досягнення успіху	12,43
Тенденція уникнення невдачі	8,11
Уникнення невдачі	6,59

За результатами методики «Мотивація успіху та остраху невдачі» було виявлено, що у більшості досліджуваних переважає мотивація на успіх – 62,07% (M=14,36 балів). Особи цього типу зазвичай активні, ініціативні; якщо зустрічаються перешкоди – шукають способи їх подолання. Відрізняються наполегливістю в досягненні мети та схильні планувати своє майбутнє на великі проміжки часу. Вважають за краще брати на себе середні по труднощі або ж злегка завищені, хоч і здійсненні зобов'язання.

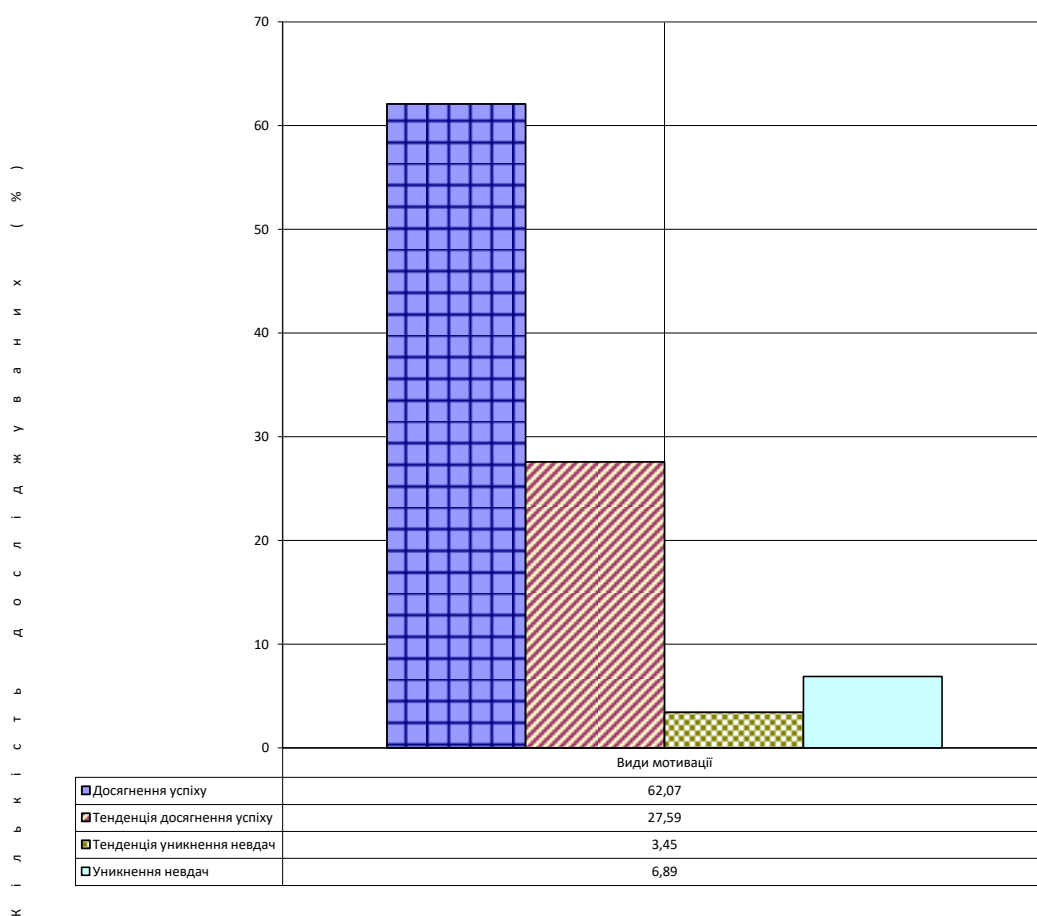

Рис. 2.1. Показники мотивації успіху та уникнення невдачі в майбутніх фахівців (%)

27,59% респондентів мають невиражену мотивацію на успіх. Сумарне числове значення становить 12,43 балів, що вказує на тенденцію до мотивації на успіх, але, водночас, невираженість мотиваційного полюсу. Ймовірно, студенти ще не замислюються над тим, що їх чекає в майбутньому, не до кінця усвідомлюють свій статус. Вони досить спокійно ставляться до того,

що можуть чогось ще не знати. Але в цілому їх продуктивність діяльності і ступінь її активності меншою мірою залежать від зовнішнього контролю. Схильні до переоцінки своїх невдач в світлі досягнутих успіхів. При виконанні завдань проблемного характеру, а також в умовах дефіциту часу результативність діяльності, як правило, покращується. Схильні до сприйняття і переживання часу як «цілеспрямованого і швидкого».

3,45% (M=8,11 балів) досліджуваних демонструють тенденцію остраху невдачі, 6,89% – мотивацію остраху невдачі (M=6,59 балів). Спрямованість уникнення невдачі належить до негативної мотивації, оскільки діяльність таких осіб пов'язана з потребою уникнути провалу, покарання, осуду тощо. Активність визначається впливом негативних очікувань: починаючи справу, такі особи заздалегідь бояться можливої невдачі, тому більше думають про те, як її уникнути, а не способи досягнення успіху. Такі досліджувані зазвичай не впевнені у своїх силах, відрізняються підвищеною тривожністю, що може поєднуватись з вельми відповідальним ставленням до справи.

Отже, аналіз отриманих даних засвідчив, що більше ніж у половини студентів рівня вищої освіти «Магістерський» спостерігаються чітка мотивація на успіх та тенденція до прояву мотивації на успіх.

2.2.2. Діагностика мотивації навчання в закладі вищої освіти

Розглянемо результати дослідження мотивації навчання в закладі вищої освіти. В нашому дослідженні ми спиралися на теоретичні основи дослідження мотивації самоосвіти студентів [6, 22, 39]. В цих працях говориться про те, що самоосвіта як один з основних видів діяльності в навчальному процесі нерозривно пов'язана з навчальною діяльністю, оскільки саме професійна спрямованість навчального процесу визначає основний зміст самоосвіти студента; передумовами для самоосвіти є мотиви вступу до закладу вищої освіти. У зв'язку з цим нами було досліджено

мотивацію навчання студентів за методикою Т. Ільїної. Отримані результати подано на рис. 2.2.

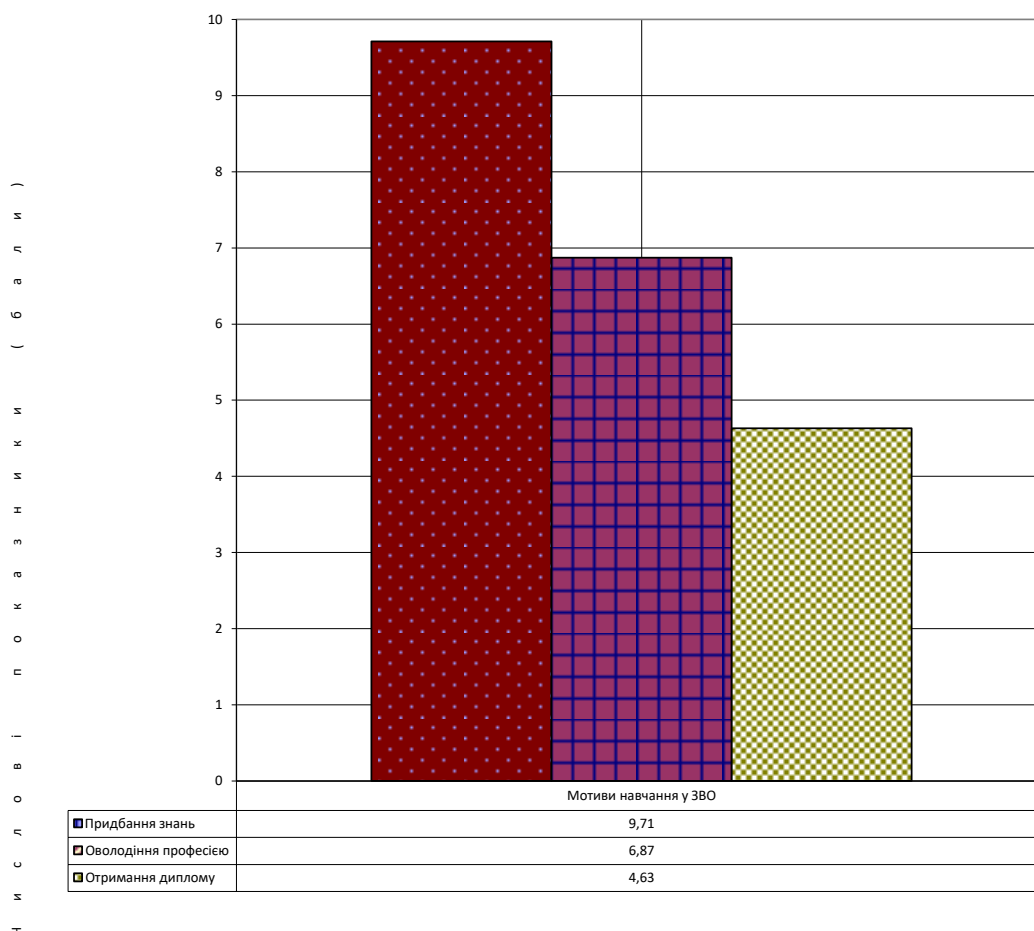

Рис. 2.2. Показники мотивації навчання у ЗВО в студентів

Аналіз результатів досліджуваних 1-2 курсів рівня вищої освіти «Магістерський» показав наступне. За шкалою «Придбання знань», середній показник коефіцієнта, що відображає прагнення студентів до набуття знань, рівень їх допитливості, становить 9,71; за шкалою «Оволодіння професією», що відображає прагнення студентів до оволодіння професійними знаннями і вміннями, професійно важливими якостями, середній показник коефіцієнта становить 6,87 та за шкалою «Отримання диплома», який відображає прагнення студентів «придбати» диплом при формальному засвоєнні знань і знайти обхідні шляхи при здачі іспитів та заліків – 4,63. Тобто, в студентів провідні позиції займає мотив «придбання знань», «оволодіння професією». Це свідчить про те, що майбутні фахівці вже вирішили для себе пріоритети,

вибір професії був усвідомлений і вони прагнуть до оволодіння необхідними знаннями, щоб стати кваліфікаційними спеціалістами в сфері педагогіки. Переважання мотивів за першими двома шкалами свідчить про адекватний вибір студентом професії і задоволеність нею.

Таким чином, результати дослідження свідчать про те, що студенти магістратури розуміють для чого і чому вони вступили до університету саме на обрану спеціальність. Вони визначились, що їх мотивує і що для них головне. Провідними мотивами навчання для майбутніх фахівців є якомога більше отримати необхідних знань, повною мірою оволодіти професією та стати спеціалістом, а не отримати диплом та формально засвоїти знання.

2.2.3. Оцінка здатності до самоосвіти та саморозвитку

Як зазначалося вище, під час аналізу особливостей процесів саморозвитку та самоосвіти студентів, перш за все, йдеться про їх професійну спрямованість як прагнення до самореалізації в майбутній професії. Здібності до саморозвитку визначаються як індивідуально-психологічні особливості, які забезпечують самостійне засвоєння нових знань, умінь і навичок для вирішення конкретних життєвих проблем. Тобто, щоб визначити чи є у студентів здатність до самоосвіти загалом та саморозвитку В. Андрєєвим була запропонована методика «Оцінка здатності до саморозвитку, самоосвіти». Отримані дані представлено на рис. 2.3.

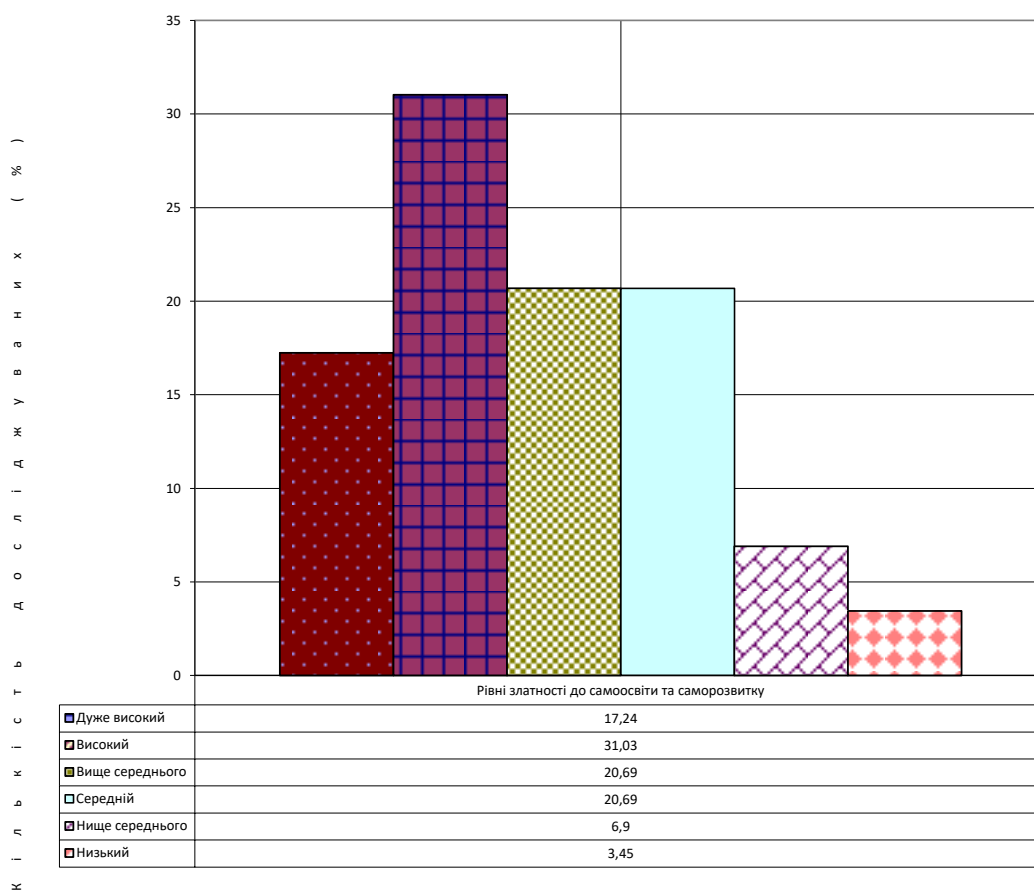

Рис. 2.3. Показники здатності до самоосвіти та саморозвитку студентів

Розглядаючи дані отримані на 1-2 курсі рівня вищої освіти «Магістерський», виявилось, що більшість досліджуваних мають високий рівень здібності до самоосвіти та розвитку – 31,03%, дуже високий рівень мають 17,24%, вище середнього – 20,69%, середній теж 20,69%, нище середнього мають 6,9% респондентів, 3,45% студентів мають низький рівень здатності до самоосвіти.

Середнє значення за методикою становить 42,34 балів, що свідчить про рівень здібності до самоосвіти та саморозвитку студентів вище середнього. Отже, майбутні фахівці вміють цілеспрямовано і систематично організувати процес отримання знань, набуття вмінь і навичок за допомогою самостійної навчально-пізнавальної діяльності та усвідомлюють й приймають власний досвід і власну особистість

2.2.4. Виявлення ступеня самоактуалізації студентів

Самоактуалізація є невід’ємним атрибутом самосвідомості та саморозвитку особистості, а значить і пов’язана із самоосвітою. Вона проявляється в мотиваційній структурі, в особистісно-сміслових утвореннях, життєвих орієнтаціях, що знаходять своє подальше втілення в професійній діяльності, спілкуванні та особистому житті. З метою виявлення ступеню самоактуалізації студентів була використана методика Е. Шострома. Отримані результати представлені на рис. 2.4.

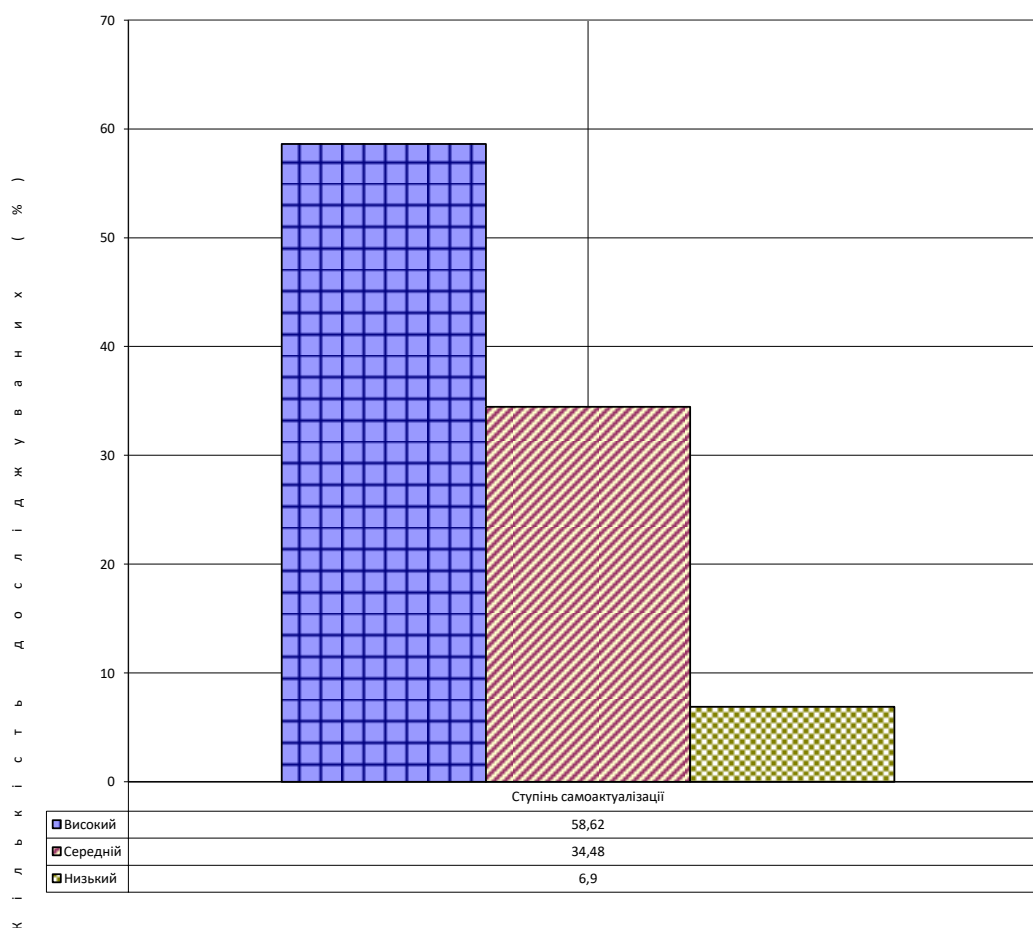

Рис. 2.4. Показники ступеню самоактуалізації майбутніх фахівців

Результати дослідження показали, що для більшості студентів характерний високий ступень самоактуалізації – 58,62%. Особи з високим ступенем самоактуалізації володіють внутрішньою підтримкою, яка керується в основному внутрішніми принципами і мотивацією. Такі

досліджувані мало схильні до зовнішнього впливу, є вільними у виборі, для них характерно певне співвідношення орієнтації на себе і орієнтації на інших.

Середній рівень самоактуалізації діагностовано в 34,48% досліджуваних, а низький – в 6,9% респондентів. Ймовірно, серед суперечностей розвитку і становлення особистості студенського віку важливе місце займає протиріччя між природним прагненням людини утвердити себе і дефіцитом необхідних фізичних і духовних можливостей. Саме це протиріччя є однією з рушійних сил внутрішнього саморозвитку особистості. В майбутніх фахівців воно проявляється як протиріччя між уявленнями про професію і її реальною суттю, з одного боку, і між уявленнями про себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності і своїми реальними можливостями, з іншого.

Середній числовий показник за вибіркою становить 45,02 балів, що вказує на високий ступінь самоактуалізації майбутніх фахівців. Очевидно, на в ході отримання освіти, на старших курсах навчання у ЗВО, з'являється найважливіша здатність, яку повинен придбати студент в закладі освіти, і яка може значно підвищити його професійну компетентність – це здатність до самоосвіти, яка і супроводжується високим ступенем самоактуалізації. Саме її сформованість і виведення на рівень значущої потреби буде впливати на професійне становлення та подальший професійний ріст майбутнього фахівця.

2.3. Узагальнені результати дослідження мотиваційної складової самоосвіти майбутніх фахівців

Результати дослідження мотиваційної складової самоосвіти показали, що мотивація успіху, мотивація навчання, здатність до самоосвіти та самоактуалізація проявляються в студентів рівня вищої освіти «Магістерський» на досить високому рівні. Діагностика мотивації навчання показала перевагу мотивів «оволодіння професією» та «отримання знань»,

тобто майбутні фахівці націлені не на віддалений результат, а на досягнення найближчих професійних цілей. Отримані результати можна пояснити тим, що протягом періоду навчання у ЗВО мотиви навчальної діяльності піддаються реорганізації. Різні етапи характеризуються різними видами мотивів: на початкових курсах це професійні і навчальні мотиви, на 3-4 курсі – пізнавальні і професійні мотиви перестають управляти навчальною діяльністю, а 1-2 курс магістратури характеризується тим, що росте ступінь усвідомлення та інтеграції різних форм мотивів.

Діагностика мотивації успіху та остраху невдачі показала, що більшість студентів мають стійку мотивацію на успіх. Очевидно, студенти-магістри стають більш впевнені у собі, знають чого вони прагнуть та йдуть до своєї мети.

Вивчення ступеню самоактуалізації показало перевагу високого ступеню самоактуалізації респондентів. Це свідчить про прагнення майбутніх фахівців до найбільш повного виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей. Тобто, студенти магістратури прагнуть реалізувати себе, знайти сенс свого існування, стати тим, ким вони можуть стати, а не тим, ким їм нав'язують бути оточуючі.

Дослідження здатності до самоосвіти та саморозвитку виявило перевагу високого рівня прояву цієї якості. Це свідчить про те, що майбутні фахівці усвідомлюють необхідність удосконалювати свій потенціал і реалізувати себе як особистість, набувати необхідні знання, вміння та навички.

Для вивчення взаємозв'язку між здатністю до самоосвіти і прагненням досягнення успіху, набуття знань, оволодінням професією та самоактуалізацією, а також для того, щоб підтвердити або відхилити припущення, застосовувався коефіцієнт кореляції Пірсона. Розрахунок коефіцієнту кореляції здійснювався на базі пакету статистичних програм IBM SPSS-20.

При розрахунку коефіцієнта кореляції показників за шкалами методик «Здатність до самоосвіти та саморозвитку» та «Мотивація успіху та остраху невдач» отримали значення $R = 0,34$. Це свідчить про помірний зв'язок між досліджуваними параметрами. Таким чином, статистично значущий прямий зв'язок вказує на те, що здатність до самоосвіти зумовлює прагнення досягнення успіху. Це підтверджує дані дослідників [47] про те, що студент, який володіє самоосвітньою компетентністю, заснованою на досвіді самоосвітньої діяльності вміє поставити мету, володіє внутрішньою мотивацією, має високий рівень домагань, цілеспрямований і має впевненість в своїх силах, тобто мотивований на успіх.

При розрахунку коефіцієнта кореляції показників за шкалами методик «Здатність до самоосвіти та саморозвитку» та «Мотивація навчання у закладі вищої освіти» (шкала «Набуття знань») отримано коефіцієнт $R = -0,04$. Це говорить про те, що зв'язок між досліджуваними ознаками – зворотній, зі слабкою силою зв'язку. Тобто, залежність між здатністю до самоосвіти та прагненням набуття знань зворотна слабка. Таким чином, залежність ознак статистично не значуща і здатність до самоосвіти не залежить від прагнення отримати знання. Отже, не завжди студент, який добре вчиться в університеті має здатність до самоосвіти та саморозвитку.

Розрахувавши коефіцієнт кореляції показників за шкалами методик «Здатність до самоосвіти та саморозвитку» та «Мотивація навчання у закладі вищої освіти» (шкала «Оволодіння професією») отримано коефіцієнт $R = -0,13$. Такий результат свідчить про те, що зв'язок між досліджуваними ознаками – зворотній, зі слабкою силою зв'язку. Тобто, залежність ознак статистично не значуща і здатність до самоосвіти не зумовлює прагнення оволодіти професією. Отже, можна припустити, що студенти, які добре знають навіщо вони обрали свою спеціальність, бажають оволодіти професійними вміннями та навичками, здійснюють це тільки в стінах вищого навчального закладу.

При розрахунку коефіцієнта кореляції показників за шкалами методик «Здатність до самоосвіти та саморозвитку» та «Особистісна орієнтація» отримано показник $R=0,32$. Отриманий коефіцієнт кореляції між здібністю до самоосвіти та самоактуалізацією свідчить про те, що між цими показниками спостерігається середня пряма залежність. Виходячи з цих даних можна припустити, що студенти, які мають здатність до самоосвіти мають високий рівень самоактуалізації, тому що самоосвіта, саморозвиток та самоактуалізація – це процеси, мета яких забезпечити особистісне та професійне зростання. Самоактуалізація є невід’ємним атрибутом самоосвіти та саморозвитку особистості. Тенденція до самоактуалізації становить сутність особистості – прагнення усвідомлювати, пізнавати, розкривати, а далі втілювати і реалізовувати себе в діяльності. Вона проявляється в мотиваційній структурі, в особистісно-сміслових утвореннях, смисложиттєвих орієнтаціях, що знаходять своє подальше втілення в професійній діяльності, спілкуванні та особистому житті.

Отже, результати кореляційного аналізу дають можливість зробити висновок, що здатність до самоосвіти не має значущої залежності від прагнення оволодіти професією та отримати знання, але здатність до самоосвіти зумовлює прагнення досягнення успіху та залежить від самоактуалізації. Таким чином, гіпотеза дослідження підтвердилась частково.

ВИСНОВКИ

1. Теоретичний аналіз проблеми організації і здійснення самоосвітньої діяльності студентів у філософській, психолого-педагогічній літературі дав можливість прийти до висновків, що це питання обговорювалося протягом багатьох століть і є актуальним на сьогоднішній день. Вчені – філософи вважали, що розвиток людини не можливий без самопізнання та самостійного вдосконалення особистості. Психологи вбачали самоосвіту як діяльність пов'язану з самоорганізацією та мотивацією. Педагоги зійшлися на думці, що в навчальних закладах треба створити можливості для саморозвитку, умови для самоосвіти, а не потребу вчитися.

2. Студентський вік розглядається як особлива онтогенетична стадія соціалізації індивіда. Виховання спеціаліста, суспільного діяча і громадянина, опанування та консолідація багатьох соціальних функцій, формування професійної майстерності – все це становить особливий і найважливіший для суспільного розвитку та становлення особистості період життя, який позначається як студентський вік. Необхідна умова для створення у студентів навчальної мотивації – можливість проявляти у навчанні розумову самостійність і ініціативність (активність). Серед чинників, які впливають на внутрішньоструктурну динаміку навчальної мотивації студентів пріоритетними є: зняття оцінки і тимчасових обмежень, демократичний стиль спілкування, ситуацію вибору, особова значущість, вид роботи (продуктивний, творчий). Творчий характер проблемної ситуації стимулює тенденцію до диференціювання і впорядкування компонентів структури.

3. Саморозвиток – це процес, який складається з усвідомлення й прийняття індивідом власного досвіду і власної особистості. Обов'язковою умовою особистісного саморозвитку людини є її активність у процесі конструювання свого внутрішнього світу; саморозкриття й самоприйняття як

умова досягнення особистісних змін. Процеси, які є складовими процесу саморозвитку особистості, а саме – самопізнання, саморегуляції, самовдосконалення, підвищення власної продуктивності й самовизначення – обумовлені, детерміновані й мотиваційно забезпечуються спілкуванням. Під час аналізу особливостей процесу саморозвитку студентів, перш за все, йдеться про його професійну спрямованість як прагнення до самореалізації в майбутній професії. Результатом розвитку здібності до саморозвитку повинні стати: стійка мотивація до саморозвитку, готовність до саморозвитку та оволодіння здатністю до самоуправління, який містить вісім компонентів: здатність орієнтуватися в ситуації; вміння визначати проблему та аналізувати протиріччя; прогнозування; планування; формування критеріїв оцінки якості; прийняття дієвих рішень; самоконтроль; корекція. Мотивація самоосвіти безперечно є умовою саморозвитку студентів, тому що саморозвиток це цілеспрямована пізнавальна діяльність, керована самою особистістю; придбання систематичних знань в певній галузі. В основі саморозвитку лежить інтерес до нової та самостійно вивченої інформації.

4. Емпіричне дослідження дозволило виявити особливості мотиваційної складової самоосвіти майбутніх фахівців. Результати діагностики мотиваційної складової самоосвіти показали, що мотивація успіху, мотивація навчання, здатність до самоосвіти та самоактуалізація проявляються в студентів рівня вищої освіти «Магістерський» на досить високому рівні.

Діагностика мотивації навчання показала перевагу мотивів «оволодіння професією» та «отримання знань». Це свідчить про те, що майбутні фахівці вже вирішили для себе пріоритети, вибір професії був усвідомлений і вони прагнуть до оволодіння необхідними знаннями, щоб стати кваліфікаційними спеціалістами в сфері педагогіки. Переважання мотивів за першими двома шкалами свідчить про адекватний вибір студентом професії і задоволеність нею.

Діагностика мотивації успіху та остраху невдачі показала, що більшість студентів мають стійку мотивацію на успіх. Очевидно, студенти-магістри стають більш впевнені у собі, знають чого вони прагнуть та йдуть до своєї мети.

Вивчення ступеню самоактуалізації показало перевагу високого ступеню самоактуалізації респондентів. Це свідчить про прагнення майбутніх фахівців до найбільш повного виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей. Тобто, студенти магістратури прагнуть реалізувати себе, знайти сенс свого існування, стати тим, ким вони можуть стати, а не тим, ким їм нав'язують бути оточуючі.

Дослідження здатності до самоосвіти та саморозвитку виявило перевагу високого рівня прояву цієї якості. Це свідчить про те, що майбутні фахівці усвідомлюють необхідність удосконалювати свій потенціал і реалізувати себе як особистість, набувати необхідні знання, вміння та навички.

Результати кореляційного аналізу дали можливість зробити висновок, що здатність до самоосвіти не має значущої залежності від прагнення оволодіти професією та отримати знання, але здатність до самоосвіти зумовлює прагнення досягнення успіху та залежить від самоактуалізації. Таким чином, гіпотеза дослідження підтвердилась частково.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баев Б.Ф. Психология обучения : Учебное пособие. Киев: Вища школа, 1996. 193 с.
2. Бараш Б.А. Психотерапевтическая помощь студентам вуза в кризисных ситуациях. *Физические и психосоциальные особенности студентов*: Сборник научных трудов. Таллин, 1986. 154 с.
3. Буряк В.К. Теория и практика самостоятельной учебной работы школьников: (на материалах естественнонаучных дисциплин): автореф. дис. ... доктора пед. наук. Тбилиси, 1986. 35 с.
4. Бухлова Н.В. Організація самоосвітньої діяльності учнів. Методичний матеріал. Харків. : Видавнича група «Основа», 2003. 64 с.
5. Винославська О.В., Бреусенко-Кузнецов О.А., Зливков В.Л. та ін. Психологія : Навчальний посібник. Київ. : ІНКОС, 2005. 352 с.
6. Горбань Ю. І. Самоосвіта та саморозвиток студента в динаміці цивілізаційних процесів. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. № 2, 2020. С. 314-316. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2020.220614>
7. Долинська Л.В., Наумова Ю.М., Шевченко Н.Ф. Психолінгвістичні особливості засвоєння студентами візуально-семантичного образу ієрогліфу при вивченні японської мови. *Psycholinguistics. Психолінгвістика. Психолінгвістика: зб. наук. праць. Серія: Психологія*. 2020. Вип. 27 (1). С. 30-51. doi: 10.31470/2309-1797-2020-27-1-30-51
8. Долинська Л.В., Наумова Ю.М., Шевченко Н.Ф. Психолінгвістичні особливості засвоєння студентами візуально-семантичного образу ієрогліфу при вивченні японської мови. *Psycholinguistics. Психолінгвістика. Психолінгвістика: зб. наук. праць*.

Серія: Психологія. 2020. Вип. 27 (1). С. 30-51. doi: 10.31470/2309-1797-2020-27-1-30-51

9. Закон України «Про вищу освіту». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст.2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
10. Кацавець Р.С. Вікова психологія: навч.посібник. Київ. : Алерта, 2019. 112 с.
11. Киричук О.В. Основи психології : Підручник. за ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. К. : Либідь,1995. 532 с.
12. Левківський М.В. Історія педагогіки: Підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. С.48-50.
13. Максимюк С.П. Педагогіка : Навчальний посібник. Київ : Кондор, 2009. 670 с.
14. Малихін О.В. Формування у майбутніх вчителів потреби в професійній самоосвіті : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Харків, 2000. 19 с.
15. Мелешко В.В., Мельник Ю.С. Формирование логического умения как компонента алгоритмичной культуре младших школьников. *Початкова школа.* 2006. №11. 55-58 с.
16. Нікітіна І.В., Яровий В.Л., Ельперін І.В., Виговський В.Ю. Психологія та педагогіка вищої школи : Курс лекцій. Київ :НУХТ, 2010. 150 с.
17. Онуфрієва Л., Івашкевич Е. Розвиток автономії студента засобами формування його соціального інтелекту. *Проблеми сучасної психології*, №51, 2021. С. 9–32. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2021-51.9-32>
18. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи : Навчальний посібник. 2-ге вид. Київ : Каравела, 2008. 352 с.
19. Поясик О.І. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти : Інформаційний збірник наказів МОН України. Київ :1996. №13. 44 с.

20. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія. 3-тє видання, перероблене, доповнене. Київ : ВЦ Академія, 2017. 384 с.
21. Семиченко В.А. Проблеми мотивації поведінки та діяльності людини. Модульний курс психології. Київ : Міленіум, 2004. 521 с.
22. Сергеєнко О. С. Самоосвітня діяльність студентів мистецько-педагогічних спеціальностей : монографія. Київ : Ліра-К, 2019. 284 с.
23. Сергеєнкова О.П. Вікова психологія. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 376 с.
24. Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П. Педагогічна психологія : Навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 256 с.
25. Сисоєва С.О., Соколова І.В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки : Навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. С.43-48.
26. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. Вікова та педагогічна психологія. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.
27. Слєпкань З.В. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі. Київ : Вища школа, 2005. 240 с.
28. Смолюк А. І. Компонентна структура професійного саморозвитку майбутніх учителів початкової школи. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. 2017. № 2. С. 432-435. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2017_2_79.
29. Солдатенко М.М. Теорія і практика самоосвітньої пізнавальної діяльності : Монографія. Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. 198 с.
30. Терещенко Н.М. Формування у підлітків готовності до самоосвіти в умовах модульного навчання : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2000. 20 с.

31. Терещенко О.П. Самоосвіта та самовиховання два процеси формування особистості студента. *Науковий вісник НЛТУ України* : Збірник науково-технічних праць. Львів: НЛТУ України, 2008. Вип. 18(9). 308 с.
32. Українська педагогіка в персоналіях – ХІХ століття / За редакцією О.В. Сухомлинської : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, у двох книгах. Київ : Либідь, 2005, кн. 1., с. 414–420.
33. Ушинский К.Д. Избранные сочинения. Київ: Радянська школа, 1949. 245с.
34. Ушинский К.Д. Сочинения. Київ: Радянська школа, 1954. Т. 2. 453 с.
35. Фром Е. Мати або бути? Хврків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2020. 304 с.
36. Шевченко Н.Ф. Емпіричне дослідження мотивації самоосвіти студентів. *Збірник наукових праць "Проблеми сучасної психології"*, №53, 2021. С. 306–329. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2021-53.306-329>
37. Allport G.W. *Becoming: Basic Considerations for a Psychology of Personality*. New Haven: Yale University Press, 1955.
38. Berry A., Kitchen J. The Role of Self-study in Times of Radical Change. *Studying Teacher Education*. Volume 16, 2020. P. 123-126. <https://doi.org/10.1080/17425964.2020.1777763>
39. Geng S., Law K.M.Y., Niu B. Investigating self-directed learning and technology readiness in blending learning environment. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. 16, 17 (2019). <https://doi.org/10.1186/s41239-019-0147-0>
40. Hill M., Peters M., Salvaggio M., Vinnedge J., Darden A. Implementation and evaluation of a self-directed learning activity for first-year medical students. *Medical Education Online*, 25:1, 2020. DOI: [10.1080/10872981.2020.1717780](https://doi.org/10.1080/10872981.2020.1717780)
41. Kazarenkov V. I., Kazarenkova T. B. Self-education of students in the context of lifelong learning. *Образование через всю жизнь: непрерывное*

- образование в интересах устойчивого развития, 1 (13), 2015. С. 284-286.
<https://cyberleninka.ru/article/n/self-education-of-students-in-the-context-of-lifelong-learning>
42. Maksymenko N., Bei I., Khimchuk L., Vovchok Y. Formation of Communicative Culture of Students by Means of Project Teaching in Higher Educational Establishments. *Journal of History Culture and Art Research*, 9(3), 2020. P. 267-276. <https://doi.org/10.7596/taksad.v9i3.2719>
43. Onufriieva L. A., Didyk N. M., Chekanska O. A. Psychological characteristics of using Internet by students. *Information Technologies and Learning Tools*, 74(6), 2019. P. 250-265. <https://doi.org/10.33407/itlt.v74i6.2568>
44. Sagitova R. Students' Self-education: Learning to Learn Across the Lifespan. *Procedia - Social and Behavioral Sciences. (ERPA International Congress on Education, ERPA Congress 2014, 6-8 June 2014, Istanbul, Turkey)*. Vol. 152, 7 October 2014, P. 272-277. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.09.194>
45. Stroianovska O., Dolynska L., Shevchenko N., Andriiashyna N., Melnyk I., Tsybuliak N. The Influence of the Professional Orientation of Students of Different Gender on Their Ideas of Happiness. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2020. T. 11. № 4. С. 51-71. DOI: <https://doi.org/10.18662/brain/11.4/141>
46. Stroyanovska O., Dolynska L., Shevchenko N., Yermakova S., Matiash-Zaiats L., & Kriukova O. Features of Students Ideas about Life Success. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2021, 12(1), P. 136-153. <https://doi.org/10.18662/brain/12.1/175>
47. Tekkoll I.A., Demirel M. An Investigation of Self-Directed Learning Skills of Undergraduate Students. *Front. Psychol.*, 23 November 2018 <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02324>
48. Tullis J. G., Benjamin A. S. On the effectiveness of self-paced learning. *Journal of memory and language*. 2011, 64(2), P. 109–118. <https://doi.org/10.1016/j.jml.2010.11.002>